O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

FARG‘ONA DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FAKULTETI

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” yo‘nalishi bitiruvchisi 15.14-guruh bitiruvchisi Sultonov Axrorbek Avazbek o‘g‘lining

“Minatyura san’ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyati”

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: Katta o‘qituvchi B.M.Qurbonova

Farg‘ona – 2019

M U N D A R I J A

Kirish……………………………………………………………………..3

I – Bob. Minatyura san’ati tarixi va uning nazariy asoslari……………..7

1.1. Miniatyura san’ati ijodkorlari va badiiy ijod jarayonlari...7

1.2. Sharq badiiy madaniyatida o‘zbek miniatyura rassomlarining ijodi.. 40

II – Bob. Minatyura san’ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyati……..46

2.1. Miniatyura san’atida voqealar silsilasi naqShu nigorlar mazmuni..46

2.2. Miniatyura ustalari N. Xolmatov G. Komilov asarlaridagi g‘oyaviy – badiiy asarlaridagi jarayonlar...50

XULOSA……………………………………………………………...56

TAVSIYALAR…………………………………………………………...57

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI……………………59

Kirish

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi: 2018 yil – “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab quvvatlash yili” Davlat dasturi doirasida amalgam oshirilgan loyihalar natijalari. “Yoshlar – кelajagimiz” кabi dasturlar doirasida amalgam oshirilgan biznes loyihalar. Maxalliy byudjetda qoldirilgan qo‘shimcha mablag‘larning xudud rivojlanishiga ta’siri. “Obod qishloq” va “Obod мahalla” dasturlari doirasida amalga oshirilgan qurilish va obodonlashtirish ishlari. O‘tgan yilda ilm-fan, ta’lim-тarbiya, мadaniyat va san’at, sport sohalarini rivojlantirish yo‘lida qo‘yilgan muhim qadamlar. Yoshlarning ilm-fanga bo‘lgan intilishlarini ro‘yobga chiqarish.[1]

Ana Shunday jadal rivojlanib borayotgan mustaqil davlatimiz Prezidendi Sh.M.Mirziyoev bugungi kun yoshlari oldiga barcha sohalarda o‘ta ma’suliyatli vazifalarni amalgam oshirishni maqsad qilib qo‘ymoqda. Shu jumladan tasviriy san’at sohasi ham bundan mustasno emas. Oliy o‘quv yurtlarining badiiy grafika yo‘nalishlarida malakali kadrlar tayyorlash maqsadida bilimdon yoshlarga sohaning har bir yo‘nalishi bo‘yicha mukammal bilim va ko‘nikma, malaka berish maqsadida yangilik hamda yutuqlar ustida ko‘plab samarali ishlar olib borilmoqda. Biz tanlagan bitiruv malakaviy ishi mavzusi ham anaShunday vazifalardan birini o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi tasviriy san’atning rangShunoslik va rangtasvir yo‘nalishi orqali borliqdagi va san’atdagi go`zalliklarni ko`ra bilish, idro‘q etish, tuShunish va qadrlashga o`rganish; estetik va badiiy didni o`stirish; inson badiiy fikr doirasini kengaytirish; rangtasvir vositalari yordamida amaliy ishlar bajarish orqali badiiy tafakko‘rni rivojlantirish; tasviriy san’atning nazariy asoslari bilan tanishtirish; rangShunoslik, rangtasvir, rangtasvir va kompozitsiya, ashyolar texnologiyasi kabi tasviriy

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy majlisga murojaatnomasi//http://uza.uz/o’z/politics/ozbekiston-respublikasi shavkat-mirziyoyevning-oliasy-28-12-2018

san’at turlarini o‘rganishga ko‘nikma va malakalar hosil qilish; ko‘zatuvchanlik, ko`rish xotirasi, chamalash qobiliyati, fazoviy va obrazli tasavvurlarni, abstrakt va mantiqiy tafakko‘rni rivojlantirish; rangtasvir san’atini nazariy va amaliy o`rganish; boyoq turlari va ularning texnologiyasi o‘ziga xos xususiyatlariga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirish. Bo‘lajak mutaxassislar minatyura san’ati ishlash bo‘yicha bilim ko‘nikma va malakalarini amaliy jarayonlarda mahorat maktabi darajasiga olib chiqish.

Bitiruv malakaviy ishning o‘rganilganlik darajasi:

Mavzu bo‘yicha mutaxassislarning olib borgan ilmiy izlanishlari Shuni ko‘rsatmoqdaki, tasviriy san’atning tasviriy san’at yo‘nalishi ta’lim jarayonida talabalarga minatyura san’ati va uni amaliyotda to‘tgan o‘rni, bu san’at to‘rning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha mavzular Shu kunga qadar yetarlicha o‘rganib chiqilgan.

Shu kunga qadar o‘rganilgan adabiyotlar tahlili Shuni ko‘rsatadiki, akvarel texnikasidan foydalanish usullarini mukammal o‘rganish rangtasvir yo‘nalishi ta’lim jarayonlarini o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Mazkur muammoning ilmiy tadqiqi bo‘yicha xorijlik rassom pedagoglar I.Ten, A.Levitskiy, T.Zetman, rus o‘zbek rassom pedagoglari B.Boymetov, R.Xalilov, A.Sulaymonov, S.Bulatov, R.Xasanov va boshqalar rangtasvir san’atning amaliy va nazariy ahamiyatlarini ochib bergan. Shu fikrlarga qo‘shilgan xolda oily o‘quv yurti talabalarining akvarel bo‘yog‘idan foydalanish usullari bo‘yicha metodik ko‘rsatma sifatida qo‘llash uchun tadqiqotimiz mavzusini “Minatyura san’ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyati” deb nomladik.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi:

Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida minatyura san’ati usullarini o‘rganish.

Bitiruv malakaviy ishning ob’ekti:

Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo‘nalishi minatyura mashg‘ulotlari.

Bitiruv malakaviy ishning predmeti:

Amaliy san’at va minatyura san’atiga oid adabiyotlar.

Bitiruv malakaviy ishning vazifalari:

Minatyura san'ati nazariyasini tahlil qilish. Ushbu tahlil jarayonida talabalarning minatyura san'ati bo'yicha amaliy bilimlarni rivojlantirish.

Bitiruv malakaviy ishning yangilig:

Minatyura san'ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatini rivojlantirish;

Minatyura san'ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyati amaliy usullarini rivojlantirish;

Minatyura san'ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyati amaliy usullarini nazariy o'rganish;

Minatyura san'ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatini nazariy va amaliy usullarini nazariy tahlil qilish natijasida talabalar bilimini takomillashtirish;

Bitiruv malakaviy ishning amaliy ahamiyati:

Minatyura san'ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatini rivojlantirish orqali talabalar badiiy madaniyatni rivojlantirish;

Bitiruv malakaviy ishning metodlari:

-analitik tahlil;

-anketa, savol-javob, suhbat, intervyu;

-pedagogik ko'zatuv;

-umumlashtirish va o'zviylashtirish;

Bitiruv malakaviy ishining metodologiyasi:

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning ta'lim to'g'risidagi va tasviriy san'at sohasini rivojlantirish to'g'risidagi qarorolari, tasviriy san'at fani kursi, yoshlarga oid davlat siyosati, kadrlar tayyorlash milliy dasturi vazifalari va boshqa nazariy manbaalarni umumlashtirish va o'zviylashtirish.

Himoyaga olib chiqiladigan holatlar:

1.Minatyura san'ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatining asosiy mavzu ekanligi.

2.Minatyura san’ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatini shakllantirishning nazariy va amaliy tahlili.

3.Minatyura san’ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatini shakllantirishning imkoniyatlari.

4.Minatyura san’ati va uning badiiy tarbiyaviy ahamiyatini shakllantirishning samaradorligi.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy to‘zilishi: kirish, 2 bob, 4 paragraf, umumiy xulosalar, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

I. BOB. MINATYURA SAN'ATI TARIXI VA UNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Miniatyura san'ati ijodkorlari va badiiy ijod jarayonlari

Miniatyura san'atining ildizlari o'zo'q asrlar ka'riga borib taqaladi. SHarq xalklarining o'ziga xos rangtasviri bo'lgan miniatyura san'ati badiiy-estetik ma'naviy-ma'rifiy tarixida o'zining munosib o'rniga egaligi Bilan ajralib turadi. Miniatyura san'ati inkilobdan sung kamsitila boshlangani san'ati axliga sir emas. Asrimizning 80 yillari boshlaridan boshlab respublikamiz bu san'at turiga e'tibor berilla boshlandi. Ayniksa mustaqillik, istiklol sharofati Bilan Ushbu san'at to'rini urganishga keng yo'l ochildi. Buni Prezidentimiz tomonidan kabul qilingan qator karorlar misolida kurishmiz mumkin. Ushbu karorlarda O'zbekiston xududida qadimdan shakllangan jaxoniy Shuxrat qozongan nafis maktablarning noyob an'analarini avaylab-asrash, urganish boyitib borish, milliy tasviriy, miniatyura san'atimizning nodir durdonalarini dunyoga olib chikish, ulardan ogngimizda Vatanga sadoqat, gurur tuygularini shakllantirish yo'lida foydalanishdek zarur ko'rsatmalar o'z aksini topgan .

Ushbu san'atga bag'ishlangan kitob, qullanmalar anchagina. Lekin, bor kitoblar xam miniatyura tarixining ma'lum bir jabxasini yoritgan yo'qi san'atShunoslik nuqtai-nazardan tafsif berilgan. Shu sababli ukituvchi va talabalar miniatyura san'atiga oid ma'lumotlarni turli tuman kitob va oynomalardan qidirishadi.

Ushbu muammoni ozgina bo'lsa xam bartaraf kilish maksadida Ushbu qullanmani yozishga extiyoj tugildi.

Davrimiz talabi nuqtai nazardan karalgan xam mazkur Fan uchun zaruriy qullanmalar yaratish va ularni bu soxa mutaxassislari xamda talabalar e'tiboriga xavola etish foydadan xoli emas.

Shuni ta'kidlash lozimki, o'zining ko'p asrlik tarixiga ega bo'lgan Sharq rangtasvirining o'ziga xos janri olim-metodistlarning e'tiboridan chetda qolib kelgan. Shu sababli taniqli-olim pedagog, oliy va O'rta badiiy pedagogik ta'limning tashkilotchilaridan biri N.N.Rostovsev o'zining «Maktabda tasviriy

san'atni o'qitish metodikasi» kitobida tadqiqodchilar oldiga bevosita vazifa qilib yozadiki: «Qadimgi Xitoy, Xindiston va boshqa qadimgi Sharq madaniyati masalalarini ko'rib utmaymiz chunki ularning spetsifik va o'ziga xos san'atlarini urganish talaba etiladi».[2]

Xakikatdan xam Sharq miniatyurasining o'zigaxos badiiy obrazli tili tasviriy san'atning bu to'rini urganishga oddiy bulmagan yendashishini, o'quvchi-yoshlarni badiiy ta'lim va estetik tarbiyasida Sharq miniatyurasidan foydalanishda o'qitish metodikasi

Talabalarga Markaziy Osiyo mamlakatlarining tasviriy san'atini o'qitish tarixi va nazariyalari xaqidagi bilimlarni bermay turib, bulajak rassom-pedagoglarda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bo'yicha chukur va mustaxkam bilimlarni shakllantirish mumkin emas… Bu borada N.N.Rostovsevning qadimgi Yegipet, Gretsiya, Rim, O'rta asrlar, G'arbiy yevropa va Rossiyada tasviriy san'atni o'qitish metodikasi tarixi va nazariyasini tarixiy va sotsiologik plenda ochib berilgan chukur tadkikotlar misol bulla oladi.

Bu borada O'rta Osiyo badiiy pedagogik ta'limdagi kamchiliklar yetarli darajada, faqatgina o'quvchilarning tasviriy va dekorativ-amaliy faoliyati bo'yicha aloxida dissertatsiyalardan tashqari bu regionda Sharq miniatyurasining o'qitish metodlari tarixi bo'yicha tadkikotlar kam, ilmiy-metodik apparatlar, darslik va o'quv qullanmalar, o'quv-metodik qullanmalar va metodik tavsiyanomalar, O'rta va maxsus badiiy maktablar, gimnaziya, litsey, pedagogika bilim yurti universiteti va pedagogik institutlarining badiiy-grafika faqo'ltetlari uchun mo'ljallangan o'quv darsliklari yuk. Xamdo'stlik mamlakatlari rassom-pedagoglari uchun san'at tarixi kurslariga Sharq miniatyurasi mavzulari kiritilmagan.

Shu sababli bugungi kunda O'zbekiston va Mustaqil Xamdo'stlik mamlakatlari maktablarida badiiy ta'limni tubdan yaxshilash masalasi birinchi o'ringa chikadi. Buning shartlaridan biri bo'lib «Oldingi davrlarda badiiy maktablarning rasmni o'qitish jarayonidagi yutuklarini tankidiy o'zlashtirish va

[2] N.Abdullayev. «San'at tarixi" Toshkent 1999 y

barcha yaxshi tomonlarini xayotga tadbik etish» xisoblanadi. N.N.Rostovsevning bu so'ziga 15-16 asrlardagi Xirot, Tabroiz 15-18 asrdagi Buxoro Samarqanddagi ajoyib rangtasvir matkablari, Boburiylar davri rang tasvirining eng yaxshi yutuklari 16-17 asr Dexli va Agra rang tasviri va bir qator boshqa maktablarning ajoyib an'analaridan foydalanish vazifalari butunlay va to'liq mos keladi. Bularning xammasi Sharq miniatyurasini sistemalashtirish va Shu asosida tarixiy bozor berilishiga olib keldi.

Sharq miniatyurasi … Jaxon madaniyati tarixida ulkan mavkeyga ega. U o'ziga Markaziy Osiyo mamlakatlari xalklari va avlodlarning badiiy-estetik merosini mujassamlashtirgan. Tadqiqodchilar miniatyura san'ati tarixini devoriy rasmlarda, manixey kitoblardagi ertak, afsona qaxramonlari timsolida talqin qiladilar. Xozirgi zamon rassomlari miniatyura asarlaridan ilxom oladilar. Tarixchi va etnograflar uchun bu bekiyos manba o'tgan asrlarning, odamlarning madaniy va moddiy xayot tarzi xaqidagi Xazina ma'lumotlardir. Kimyogar lak-boyo'q materiallarning qadimiy jarayonlarini urganadilar…

Sharq miniatyurasi san'ati o'zining boshlanishi arab yarim oroli mamlakatlari, sosoniylar Eroni va O'rta Osiyodagi devoriy rasm va xaykaltaroshlik Ko'rinishidalaridan olgan. San'atShunoslar taxmin qiladilarki Eronda "Zasr" qadimiy qo'lyo'zmalar miniatyuralar Bilan bezatilgan. U san'at turi sifatida islom davridan ya'ni 7 asrdan boshlangan.

Miniatyura san'ati Sharq durdonasi sifatida O'rta asrlar adabiyoti rivoji bilan chambarchars bo'g'liq. Tadqiqodchilarning aniqlashlaricha, bu qadimiy san'at turi buyuk Sharq adabiytining yerkin Ko'rinishidaidir.

Faqat Shu san'atda O'rta asarlarning mazmuni va shakli o'z ifodasini topgan. Bu asrlarni yaratganlar miniatyuradagi spetsifik badiiy vositalar yordamida Sharq adabiyotining chukur tuShunganliklarni va bo'g'liq aqliy tafakkurlari balandligini kursatganlar. «Sharq miniatyurasi Bilan tanishish, nafaqat go'zallik Bilan tanishish, balki xozirgi Sharq san'ati manbaalarini tuShunib olishdir».

Miniatyura o'zi nima degan tabiiy savol tugiladi.

Miniatyura lotincha «miniature» so‘zidan olingan bo‘lib, och qizil rang (kinovar) tuShunchasini bildiradi. Franso‘zcha «miniature» so‘zi (17 asr) kichik ulchamli surat (portret)ni bildiradi. Barcha ensiklopedik lugatlarda, (mass SES 1986-87) miniatyura «kichik xajmli nozik badiiy usuli bilan ajralib turuvchi badiiy asar» dir deb yozilgan. Aslida Markaziy Osiyo mamlakatlarida miniatyura rang-erezi», «rang-e-mizi», «rang-tasvir», rassom eva «musavvir», «naqqosh» va lShu kabi fors va turk so‘zlari bilan nomlangan.

Sharq miniatyurasi o‘ziga xos g‘arb rang tasviri san’atidan fark qiladigan yozuv va ichki to‘zilishiga ega.

Miniatyura o‘zining ifodasi, rasmning nozik va nafisligi, yerkin va mayinligi, garmonik muvozanati bilan ajralib turadi.

Siz bu yerda perspektivani soya-yoro‘g‘liklarni ko‘rmaymiz… Miniatyura o‘ziga xos yo‘z yillab davomida shakllantirilgan ifoda tilga ega…

Sharq ustasi perspektiva va unga bo‘g‘liq fazoviy planlarni shartli ravishdja tasvirlaydi. Xudi «qush parvozi balandligidan bu esa kichik joyda ko‘p figurali kompozitsiyani joylashtirishdan, ya’ni Shu qatorda ekster’er va intererdagi arxitektura bezagini xam ko‘rsatadi, bu esa qog‘oz yo‘zasidagi kichik «dunyoni» tasavvur kilishga imkon yaratadi. Yana Kim miniatyura stano‘qli kartinadan farqi, u dikkat bilan karalishga, ko‘zatishga mushoxada kilishga mo‘ljallangan. Shu san’atning ba’zi tadqiqodchilari musulmon Sharqi miniatyurasini g‘arb davlatlari real rang tasviri pozitsiyasidan kurishga mayl bildirmo‘qdalar. Bu tubdan notugri va bir qator mutaxassis olimlar akademik G.A.Pugachenkova, L.I.Rempel, O.I. Gelerkina va boshqalar ishonch bilan isbot qildilarki, san’atda realizm shakli tarixan o‘zgargan, Shu bilan birga miniatyura dekorativligi uning obrazi poetik tili o‘ziga xos Sharq miniatyurasining realistik san’ati xisoblanadi.

Miniatyura badiiy markazlarining shakllanishi va rivojlanishi bir necha asrlar mobaynida 11-12 asrlardan boshlab ba’zi mamlakatlarda 19 asrgacha mansubdir.

Sharq miniatyurasi o‘z rivojlanishi davomida va murakkab, oddiy 12-15 asrlardagi shakllardan 15-17 asrlardagi boy miniatyura rangtasvirning san’ati

an’analarigacha bo‘lgan yo‘li bosib utdi.[3]

Sharq miniatyura san’ati tarixida qator maktablarni o‘ziga biriktiruvchi to‘rt asosiy davr mavjud.

Bular quyidagilar:

Temuriylar davri – Xuroson va Movarounnaxr (Xirot Samarqand, Tabriz, SHeroz maktablari)

Safaviylar davri-Eron (SHeroz, Tabriz, Mashxand, Isfaxon maktablari)

SHayboniyxon davri –O‘rta Osiyo (Buxoro, Samarqand maktablari)

Boburiylar davri - Xindiston (Agra, Dexli maktablari)

17-20 asrlarda Markaziy Osiyo miniatyura markazlari

Kamoliddin Bexzod xayoti va faoliyatit

Markaziy Osiy xalklari madaniyati tarixida temuriylar davri aloxida ajralib turadi. O‘rta Osiyoda yashab ijod etgan buyuk zotlardan tarixchi: Xondamir, SHarafiddin Ali YAzdiy, ibn Arabshox, Davlatshox Samarqandiy, olimlar: Ulugbek, Aliuqushchi. SHoirlar: Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, musavvirlar: Qosim Ali, Mirak Naqqosh, Maxmud Muxzaxxib, xattot: Sulton ali Mashxadiy va juda ko‘p ato‘qli nomlarni sanab utishimiz mumkin. Shu davrda yashab ijod etgan to xozirga davrgacha nomi nafaqat Markaziy Osiyo balki jaxon miqiyosida tan olingan ijodkorlardan biri Kamoliddin Bexzod bo‘lib xisoblanadi.

Sharq xalqlarining rang tasvir san’ati xisoblangan miniatyura san’atining rivojlanishi bevosita Bexzod nomi bilan chambarchars bo‘g‘liqdir.

Bexzod tiriklik chogidayo‘q (1455-1535) Xurosondan tashqari xam keng tanilgan edi: uni asarlaridan o‘rganib xush ko‘rib taklid xam kildilar. Bexzod ijodi Xirot, Tabriz (Eron) Buxoro, Samarqand, Xiniston (Dexli va Agra rangtavir maktablari va boshqa miniatyura maktablarining rivojiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqori nomlari keltirilgan miniatyura maktablari rivojida Bexzodning to‘tgan-o‘rni va u yaratgan maktab xaqida biz fikr yuritadi

Ushbu bobda Bexzod xayoti va faoliyati uning asarlari qisqacha taxlillari

[3] R.Xasanov “Tasviriy san’at asoslari” Toshkent 1998 y

xamda musavvir xayoti va ijodi bildan bo‘g‘liq bo‘lgan voqealar tasvirlar keltiriladi. O‘z davri va undan keyingi avlod musavvirlari yo‘lini porlo‘q yo‘ldo‘zi misol yoritgan Movarounnaxr va Xurosonda yashagan Sharq Uygonish davri vakili Kamoliddin Bexzod 1455 yilda Xirotda kambagal xunarmand oilasiga dunyoga kelgan.

Tarixchi va san’atShunoslar fikrlariga kura Kamoliddan Bexzod 1470 yildan o‘z ijodiy faoliyatini boshlangan.

Kamoliddin Bexzod musavvirlik sir-asrorlarini Buxorolik musavvir «umdat-al-musavvir» deb olgan ustod Jaxongir va O‘rta Osiyo musavvirlik maktabining asoschisi ustod Gungning ishlarini davom ettirgan naqqosh Pir Axmad Tabriziydan o‘rgangan.

Bexzodning buyuk musavvir bo‘lib yetishishida Sulton Xusan Boykaro va buyuk Alisher Navoiy katta o‘rin to‘tgan.

Biz Bexzod ijodi va faoliyatini o‘rganganda uch davrga dikkatimizni karatamiz. Birinchi Bexzod tugilgan va yashagan yurt Xirot-Temuriylar davri, ikkinchisi SHayboniylar sulolasi xukmronligi davri-Xirot va Buxoro, uchinchisi Safaviylar sulolasi xukmronlik qilgan Xirot va Tabriz shaxarlaridir.

Kamoliddin Bexzod mashxur musavvir bo‘lib tanilgan. Sulton Xusaynd Boykaro unga saroydan joy ajratadi va 1487 yil boshlik etib tayinlaydi.

Bunday yuksak martabaga erishgan Bexzod ustaxonasini ingliz san’atShunos olim F.Martin quyidagicha ta’riflaydi: «Sharq kuyoshi Bexzod uchun kurilgan shinam xujrani nurga gark etadi. Bu yerda naqqosh pastakkina kiya kursi ustida engashib ishlardi. Kursining tortma xonalarida shox asarlar yaratish uchun zarur bo‘lgan xama narsa muxayyo.

Tugri, Bexzod yevropalik musavvirlarnikidek keng va qulay ustaxona (studiya) ga ega bulmagan. UKning ish joyi keng va qo‘ly ustaxona bo‘lib, o‘q marmar devorlari moxir Sharq xattotlari tomonidan Kur’on kalimilari bilan mo‘zayyan etilgan. Xujrada buyra tushalgan. Burchakda gilam ustida bir necha yostik. Bu mexmonxona muxlislar uchun kurilgan edi. Xujra orkasi bog, so‘qin. Suvli xovo‘z, undan nariro‘q-gulzor daraxtzor. Xujra atrofida atirgullar

chamandek ochilib yotardi.

Shu muxitda Bexzod utirib nozik mo‘yqalam bilan rasm chizardi. Nozik mo‘yqalamnit undan ilgari xam keyin xam xech bir musavvir Bexzodchalik ishlatishga muvaffak bulla olmagan»

Bexzodning roli miniatyurada portret san’atining shakllanishida bekiyosdir. Uning portret san’atida odamlar individual uxshashlikka ega. Usta rassmo va nozik did soxibi Bexzod san’atini 15 asr oxiri boshlarida yashagan Xirot solnomachisi Zayniddin Vasifiy yodnomalaridan xam olishimiz mumkin. U Shunday deb yozgandi:-« Doimo shox (Sulton Xusayn) gam-tashvishdan va nochinchlikdan ranjigan vaqtda, Bexzod protret yo‘qi biror bir tasvirni chizar edi».

Bexzod Sulton Xusany Boykaro portteri bizning davrgacha yotib kelgan. Tasvirda shox chukka tushib, Kim bilandir suxbatlashayotgandek tasvirlangan.

15 asr oxiriga kelib Xirotda Temuriylar saltanati yemirilishi boshlanadi. 1501 yilda Alisher Navoiy, 1506 yilda Sulton Xusayn Boykaro vafot etadi. 1507 yilda Xirot SHayboniyxon qo‘liga utadi.

Ko‘pgina san’at axli Xirotdan chikib ketadilar. Bexzod san’atiga shaydo bo‘lgan SHayboniyxon unga qulay sharoitlar yaratib beradi. SHayboniyxon o‘z vaqtida Buxoroda taxsil olgan bo‘lib, ilim, adabiyot va san’at xomiysi sifatida xam tanilgan. Bexzod SHayboniyxonni Xirotda bejirim kiyimda tasvirlagan. U chordona qurgan xolda ko‘ra bolishga suyangan xolda utiribdi. Oldinga yozuv ashyolarni siyoxdon, qalamdon va kitob mavjud edi. Portterda salobatli, baquvvat va gavdali, o‘z qadrini biladigan kishi sifatida tasvirlangan. Portret tuk qirmizi, kora, zangori, oltin sarik kabi ranglardan foydalangan xrolda chizilgan. Kora va qirmizi ranglar xususida adib. Pirimqul Qodirov bir muncha boshqacharo‘q fikr yuritganlar.

1510 yilda SHayboniyxon Mavr yonidagi jangda yengiladi va Xirot Safaviylar sulolasi vakili Shox Ismoil Safaviyga utadi.

1512 yil saltanat poytaxti sifatida Tabrizga kuchirilgan. Iste’dod soxiblari qatorida Musavvir Bexzod xam Tabrizga olib ketildi. Endilikda Xirot poytaxti

sifatida o‘z mavqeyini yukotadi. Xirot musavvirlari uslubi Bexzodga ijod qilishga uchun barcha shart-sharoitlar yaratib beradi. Bexzod bu sulola davrida xam uluglanadi va maxsus farmon chiqarib Tabrizdagi saltanat kutubxonasiga boshlik etib tayinlanadi. SHox Ismoil 1522 yili Bexzodni Tabrizdagi kutubxonaga boshlik etib tayinlar ekan quyidagi so‘zlarni insho etadi: «asr nodirasi, musavvir peshvosi, mo‘zaxxiblar yetakchisi Ustod Kamoliddin Bexzodkim, uning chexra ochuvchi mo‘yqalammidan Minoy joni xijal bo‘ldi, suratga oro beradigan kalamidan Artang lavxalari xijolat chekdi, Shunga binoan unga Shu narsa taaluk va lozim topilsinkim, payvasta kalamni ijrosi vojib farmonga bosh chektirib, xalifa nishonli podshox ostionasining mulozimatli markaziga uning kadamini pargarmisol mustaxkam kuyib xisravona lutf va shoxona marxamat bajo keltirib xukm etamizki, olixazrat kutubxonasi axli, kotib naqqosh, mo‘zaxxib, jadvalkash, xalkor, zarkub lojuvarxjuy va panoxidagi mamlakatning mazkur xunarlarga mansub bo‘lgan boshqa jamoati uning ixtiyorida bo‘lsinlar.

Po‘q dilli zamirlar, monandi yuk vazirlar, olampanox dargoxidagi noiblar, sulton xizmatidagi muboshirlar, umuman, shox kutubxonasi axolisi va mazkur jamoat, xususan, mazkur ustod zimmasiga mustafiy va kalontarlik ishini topshirgan xisoblab, kitobxona ishlarini ado etishni uning zimmasiga yuklatilsin».

Bu davrda Musavvir shox Ismoil I portretini xam chizganligi ma’lum.

1524 yilda shox Ismoil Safaviy vafot etadi. Davlat tepasiga uning o‘g‘li SHaxzoda Taxmasb egallaydi. Musavvir unga musavvirlik sirlarini urgatadi. Shunga qaramasdan u Bexzodni o‘zining shogirdi va jiyani Mo‘zaffaralidan past kuyadi. Mo‘zffaraliga «Naqqoshlar shoxi» unvonini beradi. Kamsitilgan Bexzod Yana Xirotga qaytadi.

Kamoliddin Bexzod ishlangan miniatyuralar sanogiga yetish kiyin. Shu sababli biz musavvir ijodi va merosini o‘rgangan turixchi va san’atShunoslar fikriga kura eng mashxur deb xisoblangan ishlari nomlarini keltiramiz.

SHarafiddin Ali YAzdiyning “Zafarnoma” siga ishlangan 8 miniatyura.

Ushbu miniatyuralarida tarixiy voqealar, jang ov manzaralari, saroydagi kabul marosimlari, kurolishlar tasvirlanadi. Musavvir jangchilar jasorati va mexnat jarayonini tabiiy ishonarli qilib tasvirlangan. Miniatyuralarda kompozitsiya Yuqori ko‘ringanidek va manzaralarni tasvirlanish imkoni yaratgan. Ushbu turkumdagi ishlarga “Xiva qal’asini zabt kilish”, “Jang”, “Samarqand masjidini kurish” kiradi. Ranglar yo’rqin, zarxal boyo‘qlar ko‘p ishlatilgan.

Amir Xisrav Dexlaviy va Nizomiy Ganjaviy “Xamsa”lariga ishlangan miniatyuralar. Ushbu miniatyuralar 1492-1500 yillar orasida yozilgan, Nizomiyning “Layli va Majnun”, Dexlaviyning “Majnun va Layli”siga ishlangan miniatyuralar Bexzodning bu davrda yuksak maxorat chukkisiga chikganidan darak beradi.

Portret tasvirlari Bexzodning murakkab portret soxasida xam qator tasvirlarini yaratgan. Jumladan, Xusayn Boykaro, SHayboniyxon, SHox Taxmasp, Abduraxmon Jomiy va boshqalar tasvirlarini misol qilib keltirishimiz xam mumkin.

Sa’diyning «Guliston va Buston» asariga ishlangan miniatyuralar.

Jomiyning «Solomon va Ibsol» asariga ishlangan rasmlar.

«Tuyalar jangi» surati 1525 yilda yaratilgan bo‘lib chukur falsafiy ma’noga ega bo‘lgan asardir.

Kamoliddin Bexzod ishlari Fransiya Luvr muzeyida, Berlindagi Milliy kutubxonasida, AQShning Boston Metropoliten muzeylarida, Koxira muzeyida, Britaniya muzeylarida, Sank-Peterburgdagi Saltikov-Shedrin kutubxonasida, Erondagi Guliston kutubxonasida, Turkiyaning Tupkopi Saroy kutubxonasida, Londondagi Chester Bitgi shaxsiy kutubxonasida, Koxiradagi Islom san’ati muzeyida, Mashxaddagi Ostona kuds majmuasida ko‘pgina shaxsiy kolleksionerlar qo‘lida saqlanmoqda.[4]

Shu bilan bir qatorda Shuni ta’kidlash joizki, Sharqga xos kamtarlik tufayli musavvir, xattotlar o‘z ishlariga imzo kuymaganlar. Shu sababli ko‘pgina

miniatyuralar san'atShunoslar Ushbu san'at tadqiqodchilarning zaxmatkash mexnatlari tafayli aniqlanib o'z muallifini topmo'qda.

Musavvir 1537 yilda Xirotda vafot etadi.

Biz Bexzod xaqidagi fikrlarni turli davrlarda yashagan mashxur shaxslar so'zlariga ko'zatamizda Xattot Do'st Muxammad «Kamoliddin Bexzod zamondosh mo'yqalam soxiblari orasida eng yaxshi musavvir va xattotlar boshligi, o'z san'atining chukkisiga erishgan uluglardan edi» deb ta'riflagan edi.

Xattotlar va musavvirlar tugrisidagi risolada kozi Axmad «Kiska bir vaqt orasida Bexzod Shu darajada moxir musavvir bo'lib yetishdiki rangtasvir paydo bo'lgandan buyon bu soxada san'at axli orasida uncha teng keladiganni yuk edi». Uning kumir bilan chizgan tasviri taxorat jixatidan.Moniy tasviridan xam afzal. Agar buni Moniy bilganidan undan Shubxasiz, andoza olardi deb ulug'laydi.

Tarixchi Xondamir «Xabib-us-siyar» asarida Kamoliddin Bexzod ajoyib va garoyib suratlarni zoxir kiluvchi, xunar yodgorliklarini bunyod etuvchi, Moniy kabi surat chizuvchi, mo'yqalamli olam musavvirlari asarlarini yukka chiqaruvchi va misli yuk barmo'qlar bilan bani odam xunarmandlari tasvirlarini mavx kiluvchidir…» Deya yuksak baxo beradi.

Genial musavvir Kamoliddin Bexzod monumental tasvir butunlay kitob saxifalariga kuchgan davrning ulug vakilidir. Bexzod idodiy kamolot chukkisiga erishgan paytlar Xirotning bogi Safididagi Garabxona Qushki devorlariga jangovor tasvirlar ishlangani xaqida ma'lumotlar saklanib kolgan. Keyinchalik asosan kitob miniatyuralari keng tarakkiy topdi. Alisher Navoiyning zamondoshi tarixnavis Zayniddin Vosifiy "Badoiy ul vakos" YAngi suratni Amir Alisher majlisiga keltirgan.

«Suvratda tasvirlanishicha davom etadi. Vosiy-orasta boglar, turli-tuman daraxtlar… xushsuvrat qushlar, xar tarafda frikchalar…

Ochilgan zangori gul tuplari va uning orasida Mir (Alisher)ning yo'qimli xush suvrati.

[4] S.Bulatov "O'zbekiston xalq amaliy san'ati" Toshkent 1991 y

Bexzod ishlangan miniatyura tasvirini ko‘pchilik tomosha qilib deb yozadi P.Zoxidov uning badiiy jixatda usha davr estetik talabalariga juda monand ekanligini odatdagi xoldek kabul etadilar. Tasvirlarning qanchalik tabiiy va jonli ekanligi xaqida xazil-mutoyiba borar ekan, odam va qushlarning tasviri islom dinida kat’iyan mann etilgani yig‘indagilarning xayoliga xam kelmagan. Demak, Alisher Navoiy xomiyligi ostida usha dasr miniatyura san’atining ravnaq topgani xam bejiz emas.

Fransiyalik san’atShunos olim I.SHchukin Alisher Navoiyning Kamoliddin Bexzod talantining shakllanishi va voyaga yetishidagi ta’sirini quyidagicha izoxlaydi: «Bexzod-musavvir Mirak naqqosh raxbarligida shakllangan bo‘lsa ijodining yuksak boskichiga kutarilishi davlat arbobi, metsenat shoir Alisher Navoiy raxbarligida bo‘ldi. Xudi anna Shu zotning xomiyligi, raxbarligi yo‘l yurik kursatish natijasida … ustod Bexzod va Shox Mo‘zaffarlar rassomchilikda Shuxrat kozondilar»

Afgonistonlik professor Abdulxay Xabibiy «Xirotlik Bexzod ekkan san’at va nafosat mash’alasining sunmas nurlari Isfaxon Tabroiz, Istambul, Buxoro va Samarqandgacha borib yetdi» - deya Bexzodni ulugladi. A.N.Bolderev «Alisher Navoiy» kitobidan Vosiyning bir xikoyatini keltiradi. «Alisher Navoiy koshidagi bir majlisga musavvir Bexzod endigina tugatgan bir miniatyurani olib keladi. Unda shoir gullagan bog ichida tasvirlangan. Navoiy bu suratni yigilganlarga kursatib fikr surganida Shunday olkishlariga erishadi. Suxbatdoshlardan biri bu suratni ko‘rib, undagi gullaridan birini o‘zib o‘z sallasiga kistirib olmo‘qchi bo‘lganligini ikkinchisi Shu gullarga qo‘l o‘zatsa daraxt shoxasidagi qushlarni chuchitib yuboraman deya xyolga borganini eshik oldida utirgan uchinchisi esa bu xolatda Navoiyning koshlari chimirlagandek bo‘lganligini turtinchisi esa Navoiy qo‘lidagi asosni olib gulni o‘zmo‘qchi bo‘lgan kishini urishga xozir ekanligini bayon etadilar.

1910 yilda Myunxenda musulmon san’ati ko‘rgazmasi ochilgan.

Bu ko‘rgazmada Xirot miniatyurasi maktabining asosiy vakili Marten aytganidek, Sharq Rafaeli – Kamoliddin Bexzodning 10 dan o‘rtiq asarlari

namoyish qilindi. Ko‘rgazmadagi bebaxo kartinalardan biri, Shubxasiz, Bexzodning 1507 yilda chizgan O‘rta Osiyodagi o‘zbek davlatning boshligi Shayboniyxon portreti edi. Myunxen ko‘rgazmasida xama Bexzodning buyukligiga tan berishdi. Xayratga tushgan Renuer jilvakor, ravshan ranglar o‘qimiga tomdan tarasha tushgandek toza kora rang qo‘shilib qog‘ozda karib turganligini ko‘rib o‘z ko‘zlariga ishonmadi.

Matiss esa Bexzod asarlarini qurgandan sung asarlariga Yana xam “Sharqona” tus beradi. Uning 1910-yllarda, ya’ni 11 – Myunxen ko‘rgazmasidan yaratgan “Qizil baliklar(1911)”, “Kazbaga kirish yo‘li” (1912), “Derazadan Ko‘rinishida Tanjer” (1912), «Rassom ustaxonasi” (1911), Ayvonda turgan Zoro portreti (1911) va nixoyat “Maro‘qash ayoli” (1912)ga e’tibor kiling. Ularga karasangiz rassomning yevropa dastgoxli rangtasvirning klassik prinsiplaridan o‘zo‘qlashganini kurasiz.

Bulargacha ularning Sharq gilami ustidagi «Xaykalcha va guldon» (1908), «Mevalar va bronza» (1910) va boshqa yaratilgan asarlarida ranglar sikikligi serjilva, kuyuk boyo‘qlarning berilishi xam bejiz emas.

Xattotlik sana’tiga bag‘ishlangan nazariy ishlar miniatyuraga o‘rgatish metodikasi nisbatan ancha ko‘pdir. Buni Shunday izoxlash mumkinki, o‘z davrida xattotlar mexnati yuksak qadrlangan. Boshqa ma’lumotlarga karaganda O‘rta asrlar Sharqida turli davrlarda tasvirlashga bo‘lgan munosabat turlicha bo‘lgan.

Agar xattotlik metodikasiga va nazariyasi bo‘yicha sulton Ali Mashxadiy, Mir Ali Xareviy, Majun Chapkavis, Mir Imod Kazviniy va boshqalarning taniqli traktatlari ma’lum bo‘lsada, Sharq rangtasiri nazariyasi va amaliyotiga bag‘ishlangan ishlar nisbatan kam. Bizning davrimizda asosan Abul Fazl Xobeysh Iskandar Munshiy, Do‘st Muxammad, Kozi Axmad, So‘diqbek Afshar va boshqalarning ishlari ma’lum, lekin ularning ko‘pchilik xam tasviriy san’atnazariyasi va amaliyti bo‘yicha aniq metodik ko‘rsatmalar va maslaxatlarni bermaydi.

Masalan, Do‘st Muxammad va Qozi Axmad bo‘g‘liq ishlarida

rangtasvirning ijod turi sifatida xaqqoniy borligini asoslashga intilardilar: “Teng xukukli…din tomonidan ruxsat etilgan va yukasak xisoblangan xattotlik san’ati”. Ko‘rinishidaida bu tirik jonzodlarni tasvirlashni ta’kidlagan ruxoniylarning sodik kismiga bo‘lgan kurash bilan bo‘g‘liq bo‘lsa kerak. Bunga tasdikni biz tadkikotchi E.Darskoyning “Ularning rangtasvir ishlari sehi” risolasida (14 asrning oxiri 15 asrning boshi) topamiz. Bu makola 1959 yilda nashr kiligan «Problemi Vosto‘qovedeniya» jurnali saxifalarida chop etilgan, «Naqqoshlik» sexi ustavining kamyob qo‘lyo‘zma nusxasi Toshkent davlat universitetining kutubxonasida saqlandi. Risola ustav bilan tanishish islomning tirik jonzotlarni chizishni ta’kidlaganini rad etadi, chunki rangtasvirning paydo bo‘lishi yaratgan va paygambar alayxissalom Muxammad bilan bo‘g‘liqdir.

(E.Darskoy tarjimasi) “agar kim so‘rasa – deyiladi ustavda rangtasvir kimdan, Shunday javob ber: olox saylagan Muxammadul Rasulloxdan”… Shu sababli (vaqtida) Madina machitini kurish chogida, xamma narsaga qodir yaratgan Jabroilga buyuurdilar, u Muxammadni oldiga borib Madinaga mukaddas machitni bezashni nixoyasiga yetkazsin. Xazrat Jabroil Muxamadga 32 xil rang keltirib uni rangtasvirga urgatdi… Agar kimki so‘rasa, rangtasvir vasiyat qilingan, majburiy, qonuniy, tavsiya qilingan(min) javob berki, xamma narsaga qodir xudo (Jabroilga) buyuurgandan sung Shunday bo‘ldi: (Muxammad) Xazrat Usmonni (uchinui musulmon xalifasi)-barcha musulmonlar boshligi va Xazrat Alini turtinchi xalifa urgatdi va tavsiya qilingan bo‘ldi.

Ustavning kizikarli tomoni Shundaki, unda usha davrning taniqli rassomlarining nomlari xam keltirilgan. Yana xam kizikarli tomoni ro‘yxatning boshida Sharq musulmonlarining ma’naviy-yetakchilari turadi: Imom Jafar Sodik, munosib yetakchi aytadiki: Odam zamonidan boshlab, boshimiz ustida tinchlik bo‘lsin, paygambarimiz (Muxammad) zamonigacha qancha rangtasvir ustalari bo‘lgan javob berki, ular bir ming to‘qqiz yosh elliktadir. Lekin ular ichida (faqatgina) o‘n ikkitasi taniqli ustalardir.

Birinchisi-Xazrat Usmon, ikki mash’ada agasi, ikkinchisi Ali (Iloxiy) saylangan, uchinchisi usto Abdul Voxid, turtinchisi Abd al-Karim beshinchisi

usto Bobo, oltinchisi Nizomiddin, yettinchisi usto Ubayd Buxoriy, sakkizinchisi Abdujalil Toshkandiy, tukkizinchisi Jaloliddin Abdugani (Andijoniy), uchinchisi Umar Bagdodiy.

Yuqori nomlari keltirilgan nomdor ustalar ismi- shariflaridan ko‘rinib turibdiki, taniqli ustalar Buxoro, Toshkent, Andijonu Balxda, Kashkaru Bagdodda xam bo‘lgan.

Biz uchun Yana bir muxim faktorlardan biri risola ma’lumotlarida ranglar soni va eslatib o‘tilgan. «Agar kimki sendan ranglar kayerdan paydo bo‘lgan va ularning soni qancha deb so‘rasa, javob berki, ular olamni yaratuvchining istagi bilan paydo bo‘lgan va uning soni o‘ttiz ikkitadir. Shubxa yukki gap ranglarning soni xaqida ketmo‘qda. Lekin ko‘pgina san’atshunoslar 32 soni bu yerda bir talay ifodalash uchun ifodalangan degan fikrlarga moyildir.

Miniatyurachilar va boshqa badiiy mutaxassisliklar (xattotlar, naqsh soluvchilar va boshqa)ni o‘qitish va tarbiyalashda O‘rta asrlar olimlarining nazariy ishlari traktatlaridan foydalanish masalasiga kelsak, bor bo‘lgan ma’lumotlar masalaga ijobiy yondoshishga imkon beradi.

Xattotlik xaqidagi ma’lumotlar manbai bo‘lgan va biz uchun eng muxim bo‘lgan yezuv materiallari xaqida (ularni tayyorlash yo‘llari) va xususan rassomning ma’nviy axlo‘qiy sifatlari bayon etilgan ishlardan biri 15 asrning oxiri 16 asrning boshlarida yashagan ajoyib xattot Sulton Ali Mashxadiyning asaridir.

Buyuk Alisher Navoiyning va Bexzodning zamondoshi va safdoshi Ali Mashxadiy “Xattotlar sultoni” degan titulga ega bo‘lgan. «Xattotlik xaqida traktat»ning (1514 y.) nusxasi M.E.Saltikov-Shedrin nomidagi Davlat Ommaviy kutubxonasida saqlandi.

Muallif proza va poeziya o‘rqalii xat yozishga o‘rgatish bo‘yicha, asbob v materiallarni tayyorlash bo‘yicha bir qator uslubiy maslaxatlar beradi. Uning bergan maslaxatlari xozirgi zamon pedagogikasi va metodikasi talablariga to‘liq mos keladi. Sulton Ali xat yozish qoidalarini o‘rgatish vaqtida katta e’tiborni o‘g‘zaki tuShuntirishga karatadi:

Tushuntirish esa «Kalami» (amaliy kursatish) va «Zaboni»(o‘g‘zaki)dir. Lekin, sen avvalo «Zaboni»ni muxim deb bil, barcha qiyinchiliklar senga oson bo‘lishi uchun.

Bundan ko‘rinib turibdiki, muallif o‘qitishda xar ikkala uslubda xam o‘g‘zaki tuShuntirishni ustun kuyadi. U siyox tayyorlashni, kamish «kalamni» taralashni, turli xil qog‘ozni maslaxatlarni o‘z ishini puxta bilishi va tushunarli tarzda qog‘ozning rangi juda ajoyib, uni qog‘ozga massasiga shafran (za’far), xino va bir necha tomchi siyox tomizish bilan tayyorlash mumkin.

Yozish uchun (qog‘oz) juda yerkin rangda bo‘lmasligi kerak, nima uchunkida ko‘z dam olsin, tinchlansin. YO‘qi «Ashtar» (grunt) bilan qog‘ozni koplashda juda extiyot bo‘lish kerak. Shunga qaramasdan traktatda muallif o‘quvchilarga axlo‘qiy ma’naviy talabni sodda Ko‘rinishidada yetkazadi.

Bizning dikkatimizni O‘rta asrlarda yashagan olim xattotning ijod qilishga uchun sharoit yaratilishi xaqidagi maslaxatlar tortadi. Misol tarikasida «yolgizlik»ni tanlagan Xalifa Alini keltiradi… va buning natijasida»…sharofati bilan uning xati dovrug va sharaf topadi. Yolgizlik yozish san’ati mashguloti uchun va bilim olish uchun eng kerakdir» (usha yerda) (34)

O‘rta asrlar Sharqida yashagan musavvir va xattotlar xaqidagi kizik ma’lumotlar yozilgan insholarni biz Xirotlik Do‘st Muxammad ibn Sulaymonning (1544-1545 y) «Xattotlar va rassoslar xaqidagi traktat»idan topamiz.

Jamiyat xayotida san’atning rolini tuShungan ajoyib xattot va rassom miniyatyurist Do‘st Muxammad rangtasvir va xat ustalari tayyorlashda nazariyaning axamiyati chukur tuShungan muallif bevosita miniyatyura rangtasviri texnika va texnologiyasini ko‘rib utmagan bo‘lsa, xam unga usha vaqtda ijod etgan rassomlar akidagi ma’lumoti, O‘rta asrlar rangtasviri xaqidagi karlari bilan kimmatlidir. Ishning so‘z boshisida yozuvning kism va Bexrom Mirzo kutubxonasidagi xattotlar va musavvirlar xaqidagi ma’lumotlar berilgan.

Rangtasvirchilar xaqidagi bobda u ma’lumot beradiki… “birinchi bo‘lib, yozuvni go‘zalligini rasm bilan bezab zarxallab kursatgan… Abu Ibn Abu Tolib

edi…” Sung rangtasvirni paydo bo‘lishi tarixi xaqidagi xikoyasida Do‘st Muxammadga xayolprastlik (romantichnos) yepirilib keladi va uni afsona va rivoyatlar bilan tuldiriladi. Lekin uning yozganlaridan yaqqol ko‘rinib turadiki, O‘rta asrlar ustasi xamma narsani tasvirlash qonuniyatini ximoya qiladi. Shariat qonuni bo‘yicha sirtidan Ko‘rinishidada tasvirdan uyatdan bosh egilgan bo‘lsada,… buyuklaring kitobi bo‘yicha…bu ishning ildizlari avliyo payg‘ambar Danilga borib taqaladi» (usha yerda). Sung G.Kostigova tarjimasida (usha yerda, 171 b) aytiladiki, Muxamad paygambar vafotidan sung, uning bir qancha davomchilari Rumga (Vizantiya) yo‘l oldilar va usha yerlik xo‘qim imperator Iraqliy ularga ko‘pgina rangtasvir portretlarni kursatgan (masalan, Adam tasviri va paygambar eslatilgan) ular buni qurgandan sung aynkisa oxirgisini aytdilarki,”… bu portret bizning fotixa olgan paygambarimiznikidir, yaratgan uni avlodlarni duo kilsin va olkishlasin”. Sungra ular Iraqliydan suradilarki: «Bu portretlar kayerdar? Biz kuryapmizki, ular paygambarimizning tashki Ko‘rinishidaiga butunly uxshaydi…” (usha yerda, 172 bet) Do‘st Muxammad xulosa chiqaradilarki…” demak tasvirlash xam ildizsiz emas” ((usha) yerda 173) Traktatdagi mana Shu epizotdan ko‘rinib turibdiki, portret tanib bular ekan, demak tasvir indivudual chiziqlarga (bichim, to‘zilish)ega ekan.

Traktatdan Yana Shuni biz bilib olamizki SHopir ismli rassom yashayotgan ekan va u Xisravning portretini ishlagan ekan Traktatda kuchi kelak Shu bilan bir qatorda majburan kuchirilgan.

Shunday qilib, 16 asrning O‘rtalarid traktatlarga asoslanib aytish mumkinki, bu davrda feodal jamiyatida tasviriy san’atning roli xaqida g‘oya va qarashlar ustida kurash ketgan, yozuv va xattotlika esa anchagina ishlar»…metodik ko‘rsatmalar, qog‘oz rang, perolaarni tayyorlashdan tortib san’at vazifalari va o‘rgatish metodlari xam ishlab chiqilgan.

Xattotlik bo‘yicha metodik ko‘rsatmalarni Mir ali Xareviyning “Ezuv metodikasi” (Metad ul-Xutut, 16 asr) va Mir Iimad Kazainiyning “Mashqlar usullari” (Adab ul Mashk,16-17 asr) kabi ishlarida ko‘ramiz.

Xattotlik san’ati, uning materiallari, ishlash usullariga bag‘ishlangan

uslubiy ko‘rsatmalarni, traktatlarni Majnun Chipnavis (16 asr), Fatxulla ibn Axmad Maxmud (16 asr), Mustafo Ali CHalabiy kabi xattotlarida ko‘ramiz. Shu bilan bir qatorda pero tayyorlash, rang, qog‘ozni bo‘yash kabi amaliy maslaxatlarni noma’lum mualliflar (17-19 asr)lar ishlarida xam uchratish mumkin. Bu rassom-miniatyurachilar uchun noyob, foydali bo‘lib, undun ko‘pgina kerakli ma’lumotlarni olish mumkin. O‘rta asrlar rassomlari xaqida ma’lumolar, ularning tarjima – xollari va ijodlarining tavsifi Iskandar Munshiyning (16 asr oxiri) yezgan traktatida yoritgan. SHoxning xayoti va uning shajarasi xaqidagi ma’lumotlari bir qatorda u saroy rangtasvirchilari Abbos Bexzod, Sulton Muxammad, Aka Mirak va Mo‘zaffar Alilar ishonch tugdurdilar» deb yozadi Iskandar Munshiy tabriz miniatyura rangtasviri katta ustalari So‘diqbek Afsharni sanaydi, So‘diqbek Afshan shoir va musavvir, musulmon Sharqida birinchi bo‘lib tasviriy san’at nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha traktat yozganlardan biri So‘diqbek Afsharning traktati (1597 yil Yaqin). O‘z ichiga 206 ta 2 qatorli betlarni oladi va Shu asosda rangtasvir texnikasi, naqsh san’ati va uni o‘qitish uslubiyoti bo‘yicha pedagogik maslaxatlar va metodik ko‘rsatmalar beradi (13) oldingi yozuvda tuplamlardan fark qilgan xolgan bu yerda rangtasvirning islomiy kelib chikishi tarixi xaqidagi ma’lumotlar va musavvirlarning tarjimai-xollari keltirilmagan. Bu traktat tulaligicha tasviriy va naqsh san’atining nazariyasi va amaliyotiga bag‘ishlangan. 1963 yilda rus tiliga tarjima A.Yu.Koziyev tomonida qilingan bo‘lib, Sharq miniatyurasi texnikasi, turli tuman materiallari va san’atning murakkab turi bo‘lgan miniatyura xaqida tuShunchalarini beradi. O‘rta asrlar muallifini uslubiy ko‘rsatmalari va maslaxatlari o‘quvchilar uchun kizikarli va foydalidir. Ba’zida suv bilan, ba’zida she’riy shaklida, ortikcha so‘z o‘z fikrlarini aniq va keng ifodalaydilar. Xuddiki, o‘quv u bilan uchrashib so‘zlashayotgandek bo‘ladi.

MINIATYURA UCHUN QOGOZ VA MUYQALAM TAYYORLASH

Miniatyurachi ishni qog‘ozni tanlashdan boshlagan. 8-9 asrlarga qadar yozuv rangtasvirni chizish uchun asos sifatida papirus, teri, charm, mato, suyak, sopol bulagi va daraxt ishlatilgan. Qog‘oz ishlab chiqarishning paydo bo‘lishi Sharq mamlakatlarida burilish yasagan. Birinchi bo‘lib 8-asrda Samarqandda, sung Xorunar Rashid davrida Bogdodda qog‘oz ishlab chiqarish boshlangan.

X-XI asrlar mobaynida qog‘oz ishlab chiqarish texnologiyasi butun O‘rta Osiyo Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlariga tarkalgan. Yuqori sifatli qog‘oz ishlab chiqarish markazlari paydo bo‘lib, ular usha joy nomlari bilan yuritilgan: Bugdodiy, Samarqandiy, Isfaxoniy, Buxoriy, Kashmiriy va xo‘qazo.

“Xitoyi” qog‘oz navi xitoylik asrlar olib kelgan texnologiya bilan boglanadi. Buni Sulton Ali Mashxadiyning 1414 yilda yozilgan xattotlik xaqidagi “Serat as-Sutur” (Ezuv koidasi) traktati xam tasdiqlaydi.

Ipak trandisidan (los) tayyorlangan Samarqand va Buxoro navidan qog‘ozlar xam Shuxrat qozongan. Ular o‘zining mustaxkamligi, ideal o‘qligi va tekis yo‘zash bilan ajralib turadi. Qog‘ozga maxsus ishlov berib silliklangan, yaltiratilgan va ishlatilishi joyiga qarab rang berilgan. Qog‘ozni yozish uchun, bezak berish uchun yo‘qi rangtasvir uchun kraxmallangan va yaltiratganlar. Kraxmal siyox va rangni sizib utishgach, yo‘l kurmgan va o‘ziga xos grunt vazifasini egallagan. Suv va kraxmaldan pasta tayyorlaganlar va kerakli miqdorda olib kaynatganlar. Xosil bo‘lgan yarim suyuk massasini qog‘ozning xar ikkala tomoniga surtganlar. Notekisliklar va chuqurliklarni xul biror narsa bilan tekislaganlar.

Qog‘ozni soya joyda qurutganlar. Qog‘ozdagi kleystr qurigandan sung kashtan taxtasi ustida billur tuxum bilan yo‘qi boshqa yaltiratadigan predmet bilan saykal berganlar.

Sulton Ali Mashxadiy o‘zining “Serat-as-Sutur” risolasida tavsiya qiladiki:

Silliklashning boshqa usullari xam bo‘lgan-kvars, balik yoli va kraxmal bilan, yelim va tuxum o‘qi bilan va xo‘qazo. Biz juda oddiy va qulay usulni

keltirdik. Qog‘oz rangli chikishi uchun kraxmal kleystriga kerakli siyox rangni qo‘shganlar, qurigandan, jilolangandan sung qog‘ozdagi ton, yozish va dekoratik bezash uchun fon sifatida xizmat qilgan.

Qog‘ozni bo‘yash ikki usulda o‘tkazilgan: pardozlash vaqtida kraxmalli yo‘qi boshqa turdagi yelimga rangni qushish va bevosita krxmalni shimdirib bo‘yash. Bunda ustalar rangning estetikasi va odam ko‘ziga ta’sirini juda noziklik bilan sezganlar: qo‘lrang-kizgish, yashilcha-sarik rang, och binafsharang, xavorang, xavorang – yashilning past tuyinmasi va xo‘qazo kabi ranglarni tanlaganlar.

Bo‘yovchi materiallar sifatida odatda tashki ta’sirga chidamli bo‘lgan o‘simliklarlar-shafran, xino, tut daraxti, nil va yarmedyakdan foydalanganlar. Qog‘ozni sarik rangga bo‘yash uchun issiq suvga shafranni ma’lum miqdorda solib eritganlar. Xosil bo‘lgan eritmani do‘qadan utkazib qog‘ozga shimdirganlar va soya joyga ipga osib qurutganlar. Qog‘ozni qizil rangga bo‘yash uchun bakanning eritmasini qog‘ozga bir soat saqlab sung soyada qurutganlar. Agar qizil rangning qirmizi tusi kerak bo‘lsa tut daraxtining kaynatmasidan foydalanganlar va xo‘qazo.

O‘rta asrlar miniatyura ustasini tayyorlashda uning mo‘yqalam tayyorlashni bilishi xam katta o‘rin to‘tgan. Rassom mo‘yqalami yumshoq nozik detallarni chizishi uchun uchli bo‘lishi lozim. Bunday mo‘yqalamdan ornamentalli, zarxal beruvchilar xam foydalanishgan.

Ma’lumki ular mo‘yqalamni ikki oylik mushukning bo‘yin kismidagi jundan olib tayyorlaganlar, ayniksa o‘zunro‘q jun qadrlangan.

Kesib olingan junni ustalar avval issiq suvda yuvib yogsizlantirganlar, sungra xar bir tolasini chinni plastinka ustiga terib qurutganlar va yo‘nalishiga qarab tekislanganlar. Xosil bo‘lgan tutamni kesilgan joyini ip bilan kaptar patiga kirgizib boglaganlar. Tutamni dastaga boglashdan oldin kaptar pati xullangan. Pat dum tomondan olingan bo‘lib, eng o‘zuni tanlangan. Lekin, mo‘yqalam tayyorlashning boshqa yo‘llari xam bo‘lgan.

So‘diqbek Afshar o‘zining “Rangtasvir xaqida traktat” risolasida

mo‘yqalam tolasini olmaxon dumining yumshoq tolasidan olishni va dast sifatida kaptarning patiga nisbatan o‘zunro‘q qog‘oz patini olishni tavsiya etadi.

Miniatyura rangtasviri texnologiyasi

Bo‘yovchi materiallar tuxumli, yelimli va lakli asosda boyo‘qlarni tashkil etadi. Ularning turli nisbatlarda tayyorlanishi miniatyura uchun asos, grunt sifatida, ayniksa lakli rangtasvir uchun xizmat qiladi.

Bizga ma’lum bo‘lgan So‘diqbek Afshar o‘zining “Jivopis xaqida traktat”risolasida quyidagicha ko‘rsatma beradi…

(xammasidan oldin) sen bilishning kerakki, grunt-bu yelimlash tuShun: (uning tarkibi) o‘simliklarlar va balik yelimi, o‘zumdan qilingan murabbo, yelimlangandan sung bu san’atda sening vositalaring, Qo‘rg‘oshinli o‘q belila va lak. Qo‘rg‘oshinli belila bilan ishning asosini to‘qi ko‘rin.

Lakning xar bir katlami aloxida kuritilgan va yaltiratilgan. Lak qo‘l kafti bilan yupqa qilib surtilgan.

Bo‘yovchi materiallar sifatida tabiiy va sun’iy pigmentlar solingan. Ular asosida yelimli, tuxumli va lakli ranglar tayyorlangan. Boglovchi modda sifatida balik yelimi, tuxum o‘qi va sandal (daraxt) laki xizmat qilgan. Ko‘pincha kvars va ko‘poros tuxum o‘qiga qo‘shilib ishlatilgan. Pigment va tuxumli asos turli nisbatlarda qo‘shilgan. Xosil bo‘lgan rang temperaturaga uxshab suv bilan qo‘shib ishlatilgan va qurigandan sung yuvilganga xam rangi ketmagan.

Tuxum o‘qi qo‘shilgan ranglar va shaffof bo‘lgan. Faqat tuxum sarigi qo‘shilgan ranglar emalga uxshash bo‘lgan. Keyincharo‘q boglovchi modda sifatida yelim qo‘llanila boshlangan, ba’zi vaqtlarda uzum shirasi va qiyo‘mi qo‘shilgan.

O‘rta asrlar pedagogi va rassomi So‘diqbek Afsharning risolasida Qo‘rg‘oshinli belila, surik, yar-mediyak(yashil), kinovar to‘k qizil, yo‘qut, (rubin) lak yelimi aralashmalar va xo‘qazolar xaqida sostavlarni tayyorlash nisbatlari xaqida xam foydali amaliy maslaxatlar berilgan. Muallif tavsiya qilgan retseptlar odatdan tashqari texnologiyasi bilan ajralib turadi.

Masalan, yar-mednyakni (yashil rang, sarik-yashildan to‘qi yashil – kukning boy gammsi (olish uchun quyidagicha maslaxat beradi: nam joydan ikki gaz chukurlikda ura kazi va u yerga sof misning yupqa bulalarini kuy, ustidan pishmagan o‘zum sirkasini kuy to‘qi mis bulaklarni botguncha. Sungra urani kumib, bir oy kut. Bir oydan sung ochib kursangki u seni xoxlagan yar-mednyakka aylanib kolgan.

Ranglarni tasvirlash texnologiyasi rus va g‘arbiy yevropalik rassomlarnikig uxshaydi: beruvchm materialni tosh xavonchada unday bulguncha maydalanganlar, egallaganlar va boglovchi modda bilan qo‘shganlar. Keyin aralashmani o‘zo‘q vaqt dikkat bilan aralashtirganlar.

Elimli boyo‘qlar o‘zining texnologiyasiga ega bo‘lgan Miniatyura odatda balik yelimi ishlatilgan. Balik yelimi tayyorlashdan tashqari asosga yo‘qi kumush bulaklarini urnatish uchun xam xizmat qilgan. Bu yelim turli navdagi balik ichagi, pufagi, terisi va suyaklaridan olingan. U o‘zining elaktikligi, o‘zining rangini o‘zgartirmasligi bilan boglovchi modda sifatida rangtasvir uchun qulay bo‘lgan. yelimning o‘q-sarikki uxshaydi. yelimli boyo‘qlar tayyorlash quyidagicha bo‘lgan suv qo‘shilgan mineral rang aralashmasiga yelim qo‘shiladi, lekin bunda chegarani sezish kerak.

Agar yelimi kam bo‘lsa rang chidasiz, tez uchadigan, kuriganda rang o‘zgaradigan (guashdek) bo‘ladi. yelimli ko‘p qushish rang tonini o‘zgartiradi, ishlash kiyinlashadi va rang to‘liq qalin koplab baxmalsimon ton beradi va tashki ta’sirga chidamli bo‘ladi. yelimli ranglar tayyorlash texnologiyasi va uning sostavlari qadimgi ustalarga ma’lum bo‘lgan.

«Bayan as Sanaat» (Xunarmandchilik texnologiyasi, XII asr) risolasida muallif yelimli ranglarni olish yo‘llari bo‘yicha kengaytirilgan tushuncha beradi. Masalan, lazur xavonchada maydalaniladi, sungra unga uksus va tozalangan shilim aralashmasi qo‘shilib kuyo‘ltiriladi va ishlatiladi. Lazo‘rni yuvish kinovarni yuvishga uxshaydi. Yuviladigan ranglar yuvilmaydiganlarga nisbatan yorkin va toza bo‘ladi.

Laklar O‘rta asrlarda boyo‘qlarni tayyorlashda boglovchi modda va

rangtasvir uchun grunt sifatida keng qo‘llanilgan. Bundan tashqari laklar qog‘ozdan (pape-mashe) yogochdan tayyorlangan narsalarni, tuxumli va yelimli asosda bajarilgan miniatyura ishlarini koplash uchun xizmat qilgan. Laklar sandirak, kaxrabo, kanifol va boshqa moddalar katronidan tayyorlangan. O‘rta asrlarda ayniksa sandirakdan (SHimoliy Afrikada usuvchi daraxt) tayyorlangan lak mashxur bo‘lgan. Tayyorlash juda oddiy bo‘lgan katron yanchilgan, sungra kayno‘q zigir moyida eritilgan. Xozirgi zamon yogli rangtasvirda zigir yo‘qi lak razbavitelni olish uchun o‘qartiruvchi bo‘lib xizmat qiladi. Jivopis uchun lakka turli xil mineral moddalar tilla va kumush kukunlar qo‘shilgan.

Miniatyuralarni “xazm etishga” aslo mone’lik qilmaydi. Xolbuki, rassom XV—XVIII asrlardagi musavvirlardan ayrim nusxa vositalarini tug‘ridan-tug‘ri o‘zlashtirib olgan (to‘q, moviy osmon, tuguncha shaklidagi bulutlar, orqa rang (fon) qo‘yuqligi, suvratlarda odam qiyofasining siyrakligi, kishilar qiyofasidagi turkcha ifoda, xarakatlar keskinligi). Aralash bo‘lmagan bo‘yo‘qlar majmuasi (asosan zarrin rang ustidan berilgan odamlar kiyofasining och qizil shakli, bundan tashqari yashil va kora rang) badiiy ta’sirchanlikka erishishga, mitti rasmlarga o‘zgacha joziba baxsh etishga, ayrim xollarda esa xos sirlilikka yordam beradi. Bu hususiyatlar Sh. Muxammadjonovning Alisher Navoiy dostonlari mavzuidagi «Farxod va Shirin» (1983 – yil), «Layli va Majnun sahroda» (1983 – yil), «Shoxnoma» mavzuidagi «Xuomo‘zning o‘limi» (1984 - yil) ishlarida o‘z ifodasini topgan. Bu yerda qadimiylik ramzi doirasidagi rangga qat’iy rioya qilingan, bu narsa tomoshabinga voqealar mazmunini ochib berish uchun muxabbat, quvonch, o‘lim tuyg‘ularining badiiy ta’eirini berishdek vazifani ham ado etadi.

Musavvir shartlilik kridasini tasvir kengligi munosabatida ham qo‘llaydi. Masalan, 1983 – yili o‘rta asr miniatyurasi ustalari an’analarida yaratilgan, jumladan, Firdavsiy “Shoxnoma”si mavzuidagi “Rustamning ajdaho bilan jangi” (1984 – yil) turkumi suvratlarida shu xolni ko‘rish mumkin. Bu o‘rinda

voqea – xodisalarni go‘yo qir ortidan ko‘zatib turgan odamlar qiyofasi o‘z o‘lchamlariga ko‘ra umumiy manzaradagi boshqa kismlardan xiyla ajralib turadi.

O‘lchamlarda bunday keskin farqning qo‘llanishi shu bilan belgilanadiki, musavvir manzarali suvratni chizishda syujetning yetakchilik ahamiyatidan kelib chiqqan.

Ma'lumki, o‘rta asr Sharq mamlakatlarida tasviriy san'at sohasida uyg‘onish ro‘y berdi. Ayniqsa, tasviriy san'atning mo‘jaz rangtasvir, ya'ni miniatyura deb nomlanuvchi turi, kitob grafikasi bilan bog‘liq holda keng rivoj topdi. Natijada Arab (Bag‘dod), Eron (Tabriz), Isfahon, Sheroz, Turk, Movarounnahr, Hindiston, Ozarbayjon, Hirot, Buxoro, Samarqand mo‘jaz rangtasvir maktablari paydo bo‘ldi. Bu maktablarning boshida Mirak Naqqosh, Kamoliddin Behzod, Qosim Ali Ustoz Gung, Abdulloh ibn Fazil, Ota Miro‘q, Kesu, Ustod Shamsiddin, Abdul Boqi Tabriziy kabi bir qator rassomlar turar edilar.

Hirot (Afg‘oniston) mo‘jaz rangtasvir maktabi. XV asrda Hirotda shakllangan bu yo‘nalish nafis qo‘lyozma kitoblarga talab oshish natijasida vujudga kelgan. O‘sha asrning o‘rtalarida bu san'at Tabrizdan Sayid Ahmad, Xoja Ali, Samarqanddan Ja'far Tabriziy kabi musavvirlar kelganlaridan so‘ng shakltandi. Uning rivojiga Shohrux, Gavharshoh, Boysunqur Mirzo, Husayn Boyqaro, Alishe Navoiy kabi davlat arboblarining ta'siri katta bo‘ldi.

Hirotlik musavvirlar asarlarida umumiylikdan ko‘ra o‘ziga xoslik ko‘p bo‘lib, ularda odam tasviri zaminida bog‘lar, tiniq suvlar, ko‘l hovo‘z va koshinli binolar tasvirlanadi.

Hirot mo‘jaz rangtasvir maktabi vakillari qatoriga Mavlono Halil Mirzo, Shohruhiy, Kamoliddin Behzod, Mirak Naqqosh, Xo‘ja Muhammad Naqqosh, Shoh Mo‘zaffarlarni kiritish mumkin.

Hirot maktabining eng yaxshi asarlari qatoridan Sa'diyning "Gutiston" (1427 yil), Navoiyning "Xamsa" (1431 yil), Firdavsiyning "Shohnoma" (1424-1431-yillar) asarlariga ishlangan rasmlar o‘rin olgan. Bu asarlar Sankt-

Peterburgdagi Ermitaj muzeyida, Tehrondaga Guliston saroyida saqlanmoqda. Hirot miniatyura maktabining yirik vakili Kamoliddin Behzod hayoti va ijodini oʻrganshga alohida bob ajratilgan boʻlib, bu haqda qoʻllanmaning keyingi fasllarida bayon etilgan.

Behzodning yirik naqqosh Qosim Ali, Xoʻja Muhammad Naqqosh, Shoh Moʻzaffarlar bilan hamkorlikda Nizomiyning "Xamsa"siga ishlagan miniatyuralari Londondagi Britaniya muzeyida saqlanmoqda.

Behzod faqat kitoblar uchun rasmlar ishlabgina qolmay, balki portret, jang, ov, ziyofat, qabul marosimlari kabi koʻrinishlarni ham tasvirlagan.

Hirot moʻjaz rangtasvir maktabi Oʻrta Osiyo va Hindiston miniatyura maktablarining rivojsha katta hissa qoʻshgan.

Bagʻdod (Iroq) moʻjaz rangtasvir maktabi. X-XI asrlarda Fottgmiylar sulolasi, XIII asrning birnchi yarmida Suriya maktablari asosida tashkil topgan. Moʻjaz rangtasvir maktablarining yirik vakillaridan Abdullloh ibn Fazl, Yahyo ibn Mahmudlar dong taratganlar. Abdulloh ibn Fazl Dioskoritning "Farmoʻqologiya" kitobiga rasmlar ishlagan. Undagi dorilar qizil va toʻq, koʻk ranglarda bolib, shartli va ramziy belgilarda aks etgan. Musavvir Yahyo ibn Mahmud bezagan “Maqomat” nomli asarga bir qator moʻjaz rangtasvir asarlari kirgan. Bu asarda shoir Abu Sayidning sargoʻzashtlari, Xalifaning tantanali qabuli, olimlar anjumani, karvonning yoʻlda dam olishi, bayram marosimi, dengizdagi kema kabilar tasvirlangan. Mazkur rasmlar Parijdagi muzeylarning birida saqlanmoqda.

Bagʻdodli Vositiyning “Suvoriylar koʻrigi” va “Sayyor mashshoqlar” asarlari ham diqqatga sazovordir.

Sheroz moʻjaz rangtasvir maktabi. Bu maktabning dastlabki namunasi 1370 yilda yaratitgan boʻlib, u Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asariga ishtangan miniatyuralardir. Bu asar hozirda Turkiyaning Toʻpqopu saroy kutubxonasida saqlanmoqda. Shuningdek, Amir Xisrav Dehlaviyning “Xamsa” asariga ishlangan rasmlar ham shunday ishlar qatoridan oʻrin olgan. Asar Toshkentdagi OʻzFAning sharqshunoslik institutida saqlanmoqda (39-

rasm).

Moskvada Sharq xalqlari san’ati davtat muzeyida XVI asr musavviri qozi Ahmad ibn Mir Munshi al Husayn tomonidan yozitgan Sheroz maktabining rassom va xattotlari xaqidagi "Gulistoni hunar" nomli kitobi saqlanmoqda.

Tabriz mo‘jaz rangtasvir maktabi. Mazkur maktab XIV asr boshlarida Tabriz shahrida vujudga kelgan. Bunda 1522 yillarda Kamoliddin Behzod shoh Ismoil tomonidan saroy ustaxonasining boshlig‘i etib tayinlanishi katta ahamiyat kasb etgan. Natijada maxalliy badiiy an'analarning Hirot an'analari bilan uyg‘unlaShuvi uning Yanada rivojlanishiga yordam bergan. Mo‘jaz rangtasvir asarlarida ko‘p shaktli suvratlar, tabiat manzaralari haqqoniy ifoda etala boshlandi. Oqibatda Ota Miro‘q, Sulton Muhammad, Qosim Ati, Mirsaid Ali, Mo‘zaffar Ali, Mirzo Ali kabi musavvirlar Shuhrat qozondilar. Ular Nizomiy, Jomiy, Navoiy asarlarini chiroyli rasmlar bilan bezadilar. Ular orasida Ustod Sulto Muhammadning "Payg‘ambarning arshi a'loga chiqish" suvrati diqqatga sazvordir.

Tabriz maktabi vakillaridan biri Qosim "Alisher Navoiy va Sulto Muhammad Mirzo" noml asari bilan mashhur.

Isfahon mo‘jaz rangtasvir maktabi. Bu maktab Eron mo‘jaz rangtasvir maktabining asosiy yo‘nalishlaridan biri. U XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida shakllangan.

Bu davrda kitobiy tasvirlar bilan bir qatorda portretlar, janrli asarlar ham yaratilgan. Isfahon mo‘jaz rangtasvir maktabi asarlarida rangdorlik kamdek tuyo‘lsa ham, ushbu maktab vakillari tasvir tagida zarli ranglardan keng foydalanganlar. Shakllar yirik, manzaralar ancha aniq tasvirlangan. Bu maktabning yirik vakillari Rizo Abbosiy, Muhammad Qosim, Muhammad Yusuf, Muhammad Alilar bo‘lishgan. Mazkur san'at yo‘nalishiga Yevropa tasviriy san'ati o‘z ta'sirini ko‘rsatgan. Natijada asarlar mazmunida nasroniy dini mifologiyasi katta o‘rin egallagan. Bu ko‘proq Muhammad Zamon, Al Qulibek, Jabadar ijodiga xosdir. Rizo Abbosiyning "Cho‘pon", "Yigit portreti"

nomli asarlari ayniqsa mashhurdir

Isfahon portret janrining namoyandalaridan biri sifatida XIX asrning mashhur rassomi Mirzo Abul Hasanxon G'afforiyni ko'rsatish mumkin. U Italiyada ta'lim olgan bo'lib, Soniy-ul Mulk taxallusi bilan ijod qilgan.

XVIII-XIX asr Eron mo'jaz rangtasvirida jannat va do'zax, Muhammad payg'ambar hamda shia imomlarini tasvirlash odat tusiga kirgan. Bu davr rassomlari o'z asarlariga Yevropa rangtasvirining badiiy va texnik usullarini kiritib, ularni isloh qilganlar. Buni Isfahonda yashab ijod etgan Tabrizlik Ustod Sulton Muhammad tomonidan ishlangan "Payg'ambarning arshi a'loga chiqishi" nomli asarda, Nizomiyning "Xamsa" kitobi qo'lyozmasiga ishlagan rasmlarda yaqqol ko'rish mumkin.

Turk mo'jaz rangtasvir maktabi. Bu maktab XV asrda keng rivoj topdi. Bu davrda Sulton Mahmud II o'z saroyiga ko'pgina musavvir va xattotlarni to'plagan. O'sha davrda to'zilgan "Fotih albomi" va "Istambul albomlari" mashhurdir. Ularda ko'proq lirik mavzular aks etgan. Ba'zi bir hujjatlarda ko'rsatilishicha, 1425 yilda saroy ustaxonasida 29 ta musavvir va naqqosh, 12 ta xalifa xizmat qilgan. Ular orasida eronliklar, arablar, cherkeslar, mojarlar, moldovanlar ijod qilgaliklari qayd qilinadi. Turk mo'jaz rangtasvir ustalari o'z ijodida Sharq mamlakatlari san'at maktabi ustalarining ish uslubidan keng foydalanganlar.

Turk maktabining yirik namoyandalari sifatida musavvir Usmon, Nigoriy, shayx Hamidullalarni ko'rsatish mumkin. Bulardan tashqari, turk sultoni saroyida O'rta Osiyolik va Xurosondan kelgan Bobo Naqqosh, Shayx Mustafo, Tojiddin Girebandiy, Abdulgani Og'a Mirak, Shayx Kamoniy, Shohquli, Jalolzoda Mustafo kabi musavvir va naqqoshlar ijod qilganlar. Quyida Jalolzoda Mustafoning "Sulton va uning a'yonlari" asari berilgan

Xusrav va Sulton Salim II portreti, ergakchi, qiziqchi La'linqabo portreti Usmon mo'yqalamiga mansubdir. Sulton Salim II nint qo'llanmasiga chizilgan suvratlar Nigoriy tomonidan ishlangan.

Nigoriyning "Sulton Sulaymon I portreti" asari Turkiyadagi To'pqopi

saroy kutubxonasida saqlanadi. Nigoriy Xayriddin, Barbarossa Salim kabilarning ham portretlarini ishlagan.

Turk maktabi asarlari namunalaridan Nizomiyning "Xamsa" asariga ishlangan Boysunkur Mirzo albomi Amir Temur va temuriylai avlodlari tasvirlangan rasmlar, Bahrom Mirzo albomi, Shoh Ismoish al'bomi To'pqopi saroyi kutubxonasida saqtanmoqda.

Hindiston mo'jaz rangtasvir maktabi. Bu maktab o'rta asrlarda Hindistonda shakllangan. U - Gujarot, Rajnut, Boburiylar, Dekan mo'jaz rangtasvir maktablariga bo'linadi. Ular orasida Boburiylar maktabi keng rivoj topgan. U asosan XV asrning ikkinchi yarmi va XVIII asrlarda Eron va O'rta Osiyo mo'jaz rangtasvir hamda Yevropa, rassomchiligi san'atlari asosida kamol topgan. Bu maktablarning dastlabki qadamlari Shu yerda xizmat qilgan taniqli musavvir Mir Said Ali hamda sherozlik Abdusamad ijodi bilan bog'liqdir.

Boburiylar maktabining yorqin namunasi "Boburnoma" kitobida aks etgan bo'lib, u Moskvadagi Sharq xalqlari san'ati muzeyida saqtanmoqda. Bu maktabda yaratilgan asarlar dastlab kitoblarga ishlangan bo'lsa, keyinchalik ular mustaqil dastgoh san'at turiga aylandi."Boburnoma"ning rassomlari Kamoliddin Behzod, Shoh Mo'zaffar, Boysunkur Mirzo, Haydar Mirzolardir. Boburiylar sulolasining asoschisi Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk shoir va shoh bo'lish bilan birga yetuk xattot va benazir olim bo'lgan, Shuningdek, rassomchilikka juda qiziqqan.

Hindiston rassomchiligi taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan musavvirlar Mir Said Ali, Abdusamad Sheroziy, Basova, Do'st Devona, Disvinta, Farruhbeklardir.

Hindiston maktabi XVI asrda tarkib togan bo'lsada (Jaloliddin Muhammad Akbar, 1556-1605), lekin unga Bobur va Humoyun asos solganlar.

Bobo'rning o'g'li Nasriddin Muhammad Humoyun ham rassomchilikka qiziqshda otasidan qolishmagan.

U Saroy qoshida tashkil etilgan ustaxonaga o‘zi boshchilik qilgan. Ma'lumotlarga ko‘ra, u haftada bir kun ustaxonaga kelib, yashi ishlagan musavvirlarga tuhfalar bergan, oylik maoshlarini ko‘targan, ularni doimo himoya qilgan.

Rassomlardan Mir Said Ali "Nodir-ul Mulki Humoyun" unvoniga, Abdusamad Sheroziy esa "Shirin qalam" unvoniga sazovor bo‘lganlar. Ular "Qissai Amir Xamsa" nomli romantik afsonaga rasm ishlab, Shuhrat qozonganlar. Ustod Mansur esa "Nodir-ul asr" faxriy unvonga sazovor bo‘lgan. Shuningdek,
Kesu, La'l, Mukund, Miskina, Madku, Djanu, Jagan, Maxesh, Haribans, Sanvada, Tara, Rimlar ham hind mo‘jaz rangtasvirida Sharq va Ovro‘pa rassomchiligini rivojlantirishga katta hissa qo‘shib, o‘z ijodlarida perspektiva, yorug‘ va soya qonunlariga ham rioya qilishgan.

Ozarbayjon mo‘jaz rangtasvir maktabi. Ushbu maktab XIV-XVI asrlarda ayniqsa yuksak taraqqiyot darajasiga ko‘tarildi. U o‘sha davrlardagi Ozarbayjon tarkibidagi Tabriz rassomchiligi asosida tashkil topdi.

XIV asrning ikkinchi yarmida Ozarbayjonning janubiy shaharlarini Sulton Uvas Jaloir egallab, u erda Ustod Shamsiddin, Abdulhay Junaid Bag‘dodiy, Rizo Abbosiylar ijodining rivojiga katta yo‘l ochib berdi.

Bu davrda Ozarbayjon tarkibidagi Tabrizda yashab ijod ettai mashhur rassomlardan biri Pir Said Ahmad Tabriziydir. Ba'zi bir ma'tumotlarga qaraganda, u Kamoliddin Behzodga ham ustoztik qilgan.

Safaviylar sulolasining asoschisi shoh Ismoil davrida adabiyot, san'at va madaniyag gurkirab rivojlandi. Bu davrda yaratilgan benazir durdonalar qatoriga Abdulqosim Firdavsiyning "Shohnoma", Sa'diy Sheroziyning "Bo‘ston", Nizomiy Ganjaviyning "Xamsa" asarlarining va ularga ishlangan suvratlarni ko‘rsatish mumkin.

Shoh Ismoil vafotidan so‘ng uning o‘rniga vorislik qilgan shoh Tahmosib hukmronligi davrida mo‘jaz rangtasvir o‘zining eng yuks cho‘qisiga ko‘tarildi. Chunki, Tahmosibning o‘zi yoshligidan rassomchilik va

xattotlikka juda qiziqardi va bu davrda ustod Sulton Muhamma tashqari ustod Kamoliddin Behzod, Mirzo Ali Tabriziy, Ota Miro‘q, Mo‘zaffar Ati, Mir Said Ali, Siyovushbek va boshqa musavvirlar ham ijod etishgan.

O‘rta Osiyo (Movarounnahr) mo‘jaz rangtasviri

Movarounnahr mo‘jaz rangtasvirining dastlabki namunalari Rashididdinning "Tarix to‘plami" nomli asarida aks etgan. Bu asar Toshkentdagi SharqShunoslik institutining kutubxonasida saqlanmoqda. Ko‘lyozmada bir qator mo‘g‘ul xonlarining qiyofalari tasvirlangan. XV asrdagi Sharq mutafakkirlaridan Firdavsiy, Jomiy, Navoiy, Sa'diy, Hofiz kabilarning kitoblari ham mo‘jaz rangtasvir asarlari bilan bezatilgan. Bu asarlarda rassomlar ko‘pincha o‘sha davr muhiti va kiyimlari, xon saroyidagi voqealar, jangu jadallar va qabul marosim-larini aks ettirishgan.

Shunday asarlardan bir qanchasi hozirgi kunda Istambuldagi To‘pqopi saroyi kutubxonasida saqlanmoqda.

XIV asr oxiri XV asr boshlarida Samarqandda ijod etgan musavvirlardan Xo‘ja Abd-Al-Haya va Pir Ahmad Bog‘ishqmoliylar mashhurdirlar.

Ba'zi ma'tumotlarga ko‘ra, Movarounnahr mo‘jaz rangtasvirining asoschisi sifatida Ustod Gung tilga olinadi hamda uni mashhur Jahongir Buxoriyning ustozi, deb qayd qilinadi.

Temur davri mo‘jaz rangtasviriga doir asarlar ichida Jomiyning "Oltin zanjir" nomli kitobiga ishlangan suvratlar alohida o‘rin tutadi. Mazkur asar Sankt-Peterburgdagi Saltiqov-Shchedrin nomli kutubxonada saqlanmoqda. Unda tog‘liq joydaga ov bilan bog‘liq ko‘plab manzaralar aks ettirilgan.

Ulug‘bek davrida musavvirlik qilib mashhur bo‘lganlar orasida Shahobiddin Abdulla va Zahiriddin Azharlar tilga olinadi, biroq ularning qanday asarlar yaratganliklari haqida ma'lumotlar yo‘q.

Ulug‘bek davrida yaratilgan asarlardan biri Abdurahmon as-So‘fiyning astronomik asariga ishlangan rasmlar diqqatga sazovordir. Unda bir qator

yo‘ldo‘zlarning harakati tasvirlangan bo‘lib, yo‘ldo‘zlar odam shaklida ifodalangan.

Alisher Navoiy davrida Hirotda san'at gullab-yashnay boshladi. Bu davrda Hirotda Kamoliddin Behzod ijod etdi. Kamoliddin Behzod uslubida ijod qilgan mashhur musavvirlardan biri Mahmud Mo‘zahhibdir. Mahmud Mo‘zahhib ijodida "Atisher Navoiy" portreti alohida e'tiborga sazovordir.

Mahmud Mazahhib tomonidan Navoiyning "Sirlar xazinasi" nomli asarlari ishlangan "Sulton Sanjar va kampir" suvrati ham nihoyatda mashhurdir. Navoiyning "Sirlar xazinasi" asaridagi suvratlarni Mahmud Mo‘zahhib musavvir Muhammad Chagri Muxassin bilan birgalikda ishlagan.

Samarqandlik musavvir Muhammad Murod Samarqandiy ham yuksak qobiliyat sohiblaridan edi. Mashhur "Shohnoma" ro‘yxatida uning bir yo‘z o‘n besh suvrati tilga olingan. Ayniqsa, uning asarlari orasida Xotifiyning Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlari haqidagi "Zafarnoma" kitobiga ishlangan suvratlari hamda "Siyovushning olovda sinalishi" nomli suvrati diqqatga sazovordir.

XVII asrda bir qator Orta Osiyolik rassomlar Xindistonda ijod etishdi. Ular orasida Davlat Muhammad Nodir Samarqandiy ham bor. U Hind mo‘jaz rangtasvir san'ati maktabining shakllanishida muhim o‘rin tugadi.

XIX asrda yashab ijod etgan Buxoro mo‘jaz rangtasvir san'ati maktabi vakillaridan biri Ahmad Mahdumning (Ahmad Kalla) nomi ham sharaflidir. Uning suvratlari orasida Bedil asarlariga ishlangan "Sevgi manzarasi", "Sahrodagi Majnun" nomli rasmlari ayniqsa mashhurdir.

Buxoro mo‘jaz rangtasvir san'ati maktabi vakillaridan Yana biri Ahmad Mahdumning shogirdi Abduxoliq Mahdumdir. U ham Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoniga suvratlar ishlab, o‘zidan avval o‘tgan hamkasblari ijodini mazmun, kompozisiya, rash, tasvirlash texnikasi jihatidan Yanada boyitdi.

Lo‘kli miniatyura san’atining zamonaviy ruxdagi jarayonlari va uning ijodkorlari

O‘rta asr miniatyura ustalari qo‘llagan usulning keng tarqalgani haqida yetakchi san’atShunos tarixchilar G. Pugachenkova va L. Rempellar Shunday yozgan edilar: «Odamlar va jonivorlar qiyofalari tabiiy va me’moriy tasvir o‘zvlariga nisbatan ancha yirik ishlangan, qoya va daryolar, saroy va chodirlar odamlar shakliga qiyosan xaddan tashqari kichiklik qiladi, ularning oldinda, o‘rtada yo o‘zoqda joylanishi xech qanday axamiyat kasb etmaydi. Biroq Sharq miniatyuralarining sehrli olamiga kirgan har bir kishi bunday nomutanosiblikdan zarra xayratga tushmaydi, ular miniatyura uslubining tarkibiy qismi bilan chambarchas bog‘lanib ketgan. Zero, uslub ma’lum badiiy usullar majmuasidan iborat ramziy tasavvurlarning ma’lum tuzilmasida yuzagakeladi va O‘rta Sharq xalqlarining butun bir badiiy dunyo qarashini o‘zida namoyon etadi».

Shomaxmud Muxammadjonov ijodi O‘zbekiston tasviriy san’atida butun bir oqimni shakllantirgan terai ildizga ega bo‘lgan va musavvir kashfiyotchining zamonaviy qarashi va maxorati bilan belgilangan yangi xodisa darakchisi bo‘ldi. Kitob minatyuralari yo‘qi Lo‘kli rangtasvir uslubida ado etilgan uning asarlariga xos xususiyatlardan biri oddiylikdir, Shu bilan birga ular betakrordir. Bu xususiyatlarga Yana rasm nazokati, oxang uynoqiligi, ranglar jushqinligi, kompozitsiya uyg‘unligi va gryaviy – falsafiy odangdorlik esh bo‘lib ketgan. Zamonaviy Lo‘kli miniatyura san’atida qadimgi musavvirlarning miniatyura an’analari izdoshlaridan biri yosh iste’dodli rassom Niyozaln Xolmatovdir. Uning izlashilariga xos bo‘lgan asosiy xususiyat Shundan iboratki, u issiq va sovuk ranglarni ravon uyg‘unlashtirgan xolda asarlar yaratadi. Rassom miniatyuralaridagi toza bo‘yoqlar bamisoli radir,udir emal singari qo‘yuq va burtiq bo‘lib ko‘zga tashlanadi. Uning rasmlari ko‘rinishdan oddiy va puxta, bo‘yoq surishdagi soddalik esa xech bir o‘rtikcha o‘rinishlar yo‘qligidan dalolat beradi, tasvir lo‘ndaligi doirasida to‘zilgan suvratkesmasi royat mazmundor. N. Xolmatov

syujet mantig‘ini saqlaydi, u mavzuda nimani yoritish lozim bo‘lsa, ko‘pincha Shu narsani aks ettiradi. Rangtasvir yechimlarida ikkinchi darajali sanalgan tabiat manzarasi rassom tomonidan qayta talqin etiladi, uning ayrim o‘zvlari ifoda etilib, syujetda go‘yo maxsus, aloxida axamiyat kasb etadiganday tuyo‘ladi (toglar, daryo, ko‘l, gullar va h – k.). Inson chexrasini maxsus ifoda etar ekan, u tasvirlanmish qaxramonlar muayyanligini tanqidlagan xolda suvratdagi odamlar qiyofasini keskin chegaralaydi. Odamlar qiyofasi hajm jihatidan o‘z xususiyatlari bilan bir – biridan tubdan farq qiladi. N. Xolmatov ravonlik, zo‘r jushqinlikni ta’sirchanlik bilan uyg‘unlashtirib, qiyofalarni dadil joylashtirib, rang – barang insoniy tuyg‘ular — qayg‘u, quvonch, daxshat, yayrash, tushkunlik va ho‘qazolarni moxirlik bilan ifoda etadi («Xalk sayli», «Paranji yondirish»).

N. Xolmatov san’atida namoyon bo‘lgan tipologik yondashuv o‘rta asr miniatyurasi uslubiyati va ramziyligining qayta tiklanishiga qaratilgan bo‘lib, shu bilan birga monumental fikrlashning yalpi faollaShuviga yo‘naltirilgan. Shu munosabat bilan katta xajmdagi suvratlarga ishlangan naqShu nigorlar xaqida gapirmasdan o‘tib bo‘lmaydi. Bu yerda u doimo ijodiy va o‘tkir zamonaviy sezgirlikdan foydalanib, miniatyura an’analarida ko‘p narsa kashf etdi, tehnik ma’noda juda ko‘plab dadil fikrlarni, tajribaviy sinovlarni amalda qo‘lladi. Yangilikni bilish yo‘lida musavvir o‘zining favqulodda murakkab ishlarida nozik badiiy sezgirlik va ulkan intilish tuyg‘usini zoxir etdi. Uning bunday ishlarida rang timsolligi, obrazlar ramziyligi va syujetning falsafiy teranligi o‘z ifodasini topgan. Mana Shu yo‘nalishda ijodkorning xalq xazilini, odamlar turmushini, maxalliy urf – odatlarni o‘ziga xos tarzda ifoda etuvchi Yana bir aloxida xususiyati shakllanadi. Bu xam uning 1982 – 85 yillarda yaratgan “Dosil bayrami”, “Bexzod”, “Dutorchi”, “Surnaychi”, “Doirachi”, “Nasriddin Afandi” va ho‘qazo asarlarida ko‘zatiladi. Bu asarlarda musavvir gullarni katta xajmda, xatto odamlardan xam kattaroq, qilib tasvirlaydi, Shunisi xam borki, huddi O‘zbekistan

xalq, amaliy san’atida bo‘lgani kabi gullarni g‘oyat yorqin bo‘yoqlarda tasvirlaydi.

Suvratlar yechimini o‘ziga xos maxorat bilan topishda, syujetni timsollashtirishda tehnik usullardan o‘zgacha foydalanishda Valentin Lugovskoy ijodi bir qadar boshqacha yo‘ldan boradi. U shartlilikka, tekislik uslubiga butun moyilligi bilan o‘z asarlarida ma’lum muayyanlikka intiladi, bu timsollar talqinida bo‘lgani kabi har bir ayrim ishning umumiy qiyofasida xam o‘z ifodasini topadi. Maishiy va tarixiy mavzularni aks ettirishga ham u alohida e’tibor bilan qaraydi. Odatda, rassom odamlar qiyofasini aks ettirilayotgan davr liboslarida tasvirlaydi, chor atrofi esa tegishli zamonga oid muayyan tarixiy aniqlikka ega me’moriy asari – atiqalar, buyumlar qurshab turadi. Shu asosda Alisher Navoiyning “Farxod va Shirin” dostoni asosida ishlangan “Farxrd Yunonistonda” (1983 – yil) va “Farxrdning vazir bilan suxbati” (1983– yil) asarlari diqqatga sazovordir. Bu miniatyura ijrochilikdagi bir qadam quruqligi bilan ajralib turadi. Kishilarning qiyofalari kesma shaklda berilgan. Ular chexrasining yirik qilib ishlanishi ta’sirchanlikni kuchaytirib, xuddi katta qilib ko‘rsatuvchi oynadan qaragandek taassurot tug‘diradi.

Toza, ko‘rishtirmagan bo‘yoqlarning yorkin maxraji tufayli V. Lugovskoyning mitti suvratlari Yanada ta’sirli chikkan. Ayniqsa, rassom sevib ishlatadigan zumrad (yashil) rang oq, va moviy rang bilan yaxshi uyg‘unlashadi. U odatda o‘z rasmlarida me’moriy fonga, milliy uslubdagi nozik chiziqlarning sinchkovlik bilan ishlanishiga, qoshinlardagi xandasaviy chiziqlarning nazokati yo‘qi ichki devor sirtlaridagi naqshlar nafosatiga katta e’tibor bilan qaraydi. Uning asarlarida ko‘pincha gisht tushalgan xovlilar, favvorali xovo‘zchalar, adl sarvlar, tarvaqaylagan chinorlar, ochiq, ayvonlar tez – tez ko‘zga tashlanadi. Ijodning bu usullari to‘laligicha rassomning «Farxodning Qaxraman bilan" oliShuvi» (1983 – yil) asarida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Bu yerda V. Lugovskoy XVI asr birinchi yarmidagi. O‘rta Osiyo miniatyura maktabining an’analarini qanchalik yaxshi bilishini isbot eta olgan. Topilgan yo‘l o‘zining aniqligi va kompozitsiyasining yoshligi bilan

ajralib turadi. Xuddi O‘rta asr miniatyurachilari singari rassom o‘ziga xos samaradorlikka, ta’sirchanlikka erishadi, bunda inson qiyofasi ko‘rinmay ketadigandek bo‘lib tuyo‘ladi, u asosiy e’tiborni chexralarning ramziy talqichiga jalb etish maqsadida odamlar miqdorini ataylab oshirib yuboradi.

1.2. Sharq badiiy madaniyatida o‘zbek miniatyura rassomlarining ijodi

Sharq sha’riyati klassiklari asarlaridan an’anaviy sahna manzaralari bilan bir qatorda O‘zbekiston miniatyura rassomlari ijodida bugungi kunda adabiy mavzular bilan "yo‘g‘lik bo‘lmagan, zamonaviy xayotdan olingan manzara va insonlar tasviridan iborat su’rat asarlari yaratish ham ko‘proq, o‘rin egallaydi. Bunday yo‘nalish xususan rassomlar A. Aldashevning «Toshkent 2000 yilda» (1982 – yil), N. Xolmatovning «Xalk sayli» (1981 – yil), «Farg‘ona – O‘zbekiston kelini» (1982 – yil) hamda tasviriy publitsistikaga moyil boshqa qator musavvirlar ishlarida yaqqol o‘z ifodasini topgan.

Xalqimizning fashizm ustidan qozongan g‘alabasining 40 yilligiga rassomlar D. Eminova va V. Lugovskoylar miniatyura vositasida «1941 — 1945 yillar» deb nomlanuvchi turkum yaratdilar. Uch qismga Sulingan yahlit asarda o‘zbek qishloq xayotidan lavhalar o‘rin olgan. Qadimgi miniatyura xomdalaridan boxabar musavvirlar mavzu ma’nosini ochishda mitti su’ratning Yana bir muxim jixatidan foydalanadilar. Bu ham bo‘lsa, xar bir bo‘lakni tasvirlashda batafsil xikoya qilish bilan timsollar yaxlitligiga erishishdir. Aloxida – aloxida olingan voqea band tasvirning an’anaviy usuldagi ornamental bo‘linishi xam Shunga kiradi. Mavzuni ochishga yordam beruvchi xoshiyalardan, bir xil tusdagi rasmdan moxirona foydalanish, tasvirlanmish odam qiyofasidagi xatti – xarakatlarning grafik ijrolari, koloritdagi uyg‘unlik va xatto‘qi bir maromdagi rangning aniqligi xam Shu yerda mavjud. Bu ishda foydalanilgan moviy, zumrad, yoqut, jigarrang, qora ranglarning xammasi xuddi qadimgi miniatyura ustalari erishgani kabi asosiy ranglar xisoblanadi. Ortiqcha jimjimadorlik bilan murakkablashtirilmagan shakllarni nozik va

erkin tarzda yuzagakeltira borib, bu ranglar nafaqat shartli taassurotni qo‘llab – ko‘ltiqlaydi, balki qadimgi musavvirlarning mitti naqShu nigorlari bilan oson uyushib ketishga da’vat etadi.

Asarning asosiy xususiyati — bu undagi ko‘tarinki, epik to‘zilishning bo‘rtib turishi, xayrlaShuvdagi iztiroblardan tortib frontga yordam berishga tanyorlik va qatiyatgacha bo‘lgan murakkab tuyg‘ular musavvirlar tomonidan aynan gavdalantiriladi. Ular go‘yo su’ratda zamonni ko‘rsatib turgandek, voqealar silsilasini namoyon etgandek, urushga ketib, nusrat – shon ila qaytgungacha bo‘lgan xissiy kechinmalar bilan xamoxang jaranglayotgandek tuyo‘ladi. Mualliflar manzarani uchlik su’rat chizgandek go‘yatda keng olishadi. Asosiy saxna chekkalaridagi tillarang, oxra bilan chizilgan manzaralar tug‘yonni, qaxrug‘azabni va xatto‘qi fojia ma’nosini anglatib turibdi. Lavxalar keskin tarixiy xujjat sifatida emas, balki uning ulug‘vor qaxramonlik-poetik ramzi sifatida talqin etilgan. “1941 — 1945 yillar” — bu urushda g‘alaba va qaxramonlikka chorlovchi, xalq xayotidagi muayyan voqea – xodisalar xaqida xikoya qiluvchi asardir. Bu yerda lirizm bilan epiklik bir – biri bilan chatishib ketgan bo‘lib, mavzuni qanday ishlab chikish va tasviriy vositalarni qanday tanlashni oldindan belgilab beradi. Tabiat lavxalari, me’moriy ko‘rinishlar miniatyura an’analariga muvofiq tarzda, ammo yangicha talqin bilan ifoda etilgan bo‘lib, su’ratda aloxida axamiyat kasb etgan.

Keng manzara (panno) janri talablariga rioya qilgan, uning xususiyatlariga bo‘ysungan xolda ayrim miniatyura musavvirlari eng avvalo turli – tuman ranglar birikmasiga asoslangan tekislik va bezaklik qoidalaridan ataylab voz kechadilar. Ular o‘z ishlarida asosan grafik usullardan foydalanib, rasmga zo‘r beradilar, bunda ayniqsa xajmni ishlab chiqishga katta e’tibor va ishtiyoq bilan murojaat qiladilar. Odam qiyofasidagi yo‘qi boyoq shaklini beruvchi chiziq Shunchaki kontur vazifasinigina bajarmaydi. Mo‘yqalam bilan o‘ziga xos tarzda bo‘yoq «chaplagan», qiyofalarga xajmdorlik va jon bag‘ishlagan xolda musavvirlar rasmga rangtasvirlik ato etadilar. Shuning bilan birga

detallarni nafislik bilan ishlab chiqish, ranglar majmuasidagi noziklik, fon talqini va kiyimlarning bezaklarida zarxaldan keng foydalanish bu mitti su'ratlarni qadimgi san'atkorlarning asarlari an'analari bilan oʻzviy bogʻlaydi. A. Aldashevning «Toshkent 2000 yilda» ishida bu xol yaqqol oʻz ifodasini topgan. Musavvir tasviriy vositalar shartliligini sxematizm darajasiga olib borgan xolda bezak samaradorligini oshirishga muvaffaq boʻlgan.

Miniatyura an'analariga xalq merosi, jonli insoniy dunyoqarash manbai sifatida murojaat etish Abdubosit Kambarov asarlarida xam yaqqol koʻrinib turadi. Uning mumtoz adabiyot, she'riyat va xalq ogʻzaki ijodi bilan bogʻlik voqea va mavzular tasviriga doimiy ravishda murojaat etishi Shundan dalolat beradi. Mumtoz she'riyatdan tanlab olingan dramatik manzaralarning yorqin ifodasi musavvirning Alisher Navoiy «Farxod va Shirin»idagi obrazlar bilan yugrilgan toʻlaqonli rangtasvir asarlari yaratishiga turtki boʻlgan.[5] Shunday ishlardan birida (1983 -yil) rassom Shirinni «shoxona shaxsuvor» tarzida tasvir etib, ayni vaqtda, Farxod jasoratini xayrat va qiziqish bilan koʻzatib turgan yorugʻ olam kishisiga xos xususiyatni xam saqlab qolgan. Musavvir bu asarida su'ratdagi voqealarni zamon oqimida ifoda etishga, lavxaning ruxiy toʻlaqonligini berishga xarakat qilgan qaxramon qiz libosi gʻoyat xashamdor, u dabdabali yasatilgan otda oʻtiribdi, qoʻllarida shamsiya toʻtgan ikki kanizak unga xamrox, Kir ortida Yana ikki kanizak ularning yoʻliga koʻz tutib turibdi. Otdagi Shirin su'rati oʻrtada aks ettirilgan boʻlib, tomoshabinga yaqin joylashgan, Farxod su'rati esa tomoshabin nigoxidan sal nariga chetlashtirilgan. Bu oʻrinda muallif su'rat chizishning yevropacha usulidan foydalanib, perspektiva qoidasiga amal qilgan boʻlsa – da, baribir uni an'anaviy miniatyura qoidalari bilan chogʻishtirib, bosh qaxramonlar qiyofasini ataydan kattalashtirib ishlaydi. Farxod ariqqa suvni ochib yuborib, Shirin bilan koʻrishgandagi manzarani aloxida boʻrttirib koʻrsatar ekan, musavvir bosh qaxramonlar yoʻz koʻrinishini xam boshqa eng oliy darajadagi

---

[5] S.Bulatov . "Minatyura san'ati " Toshkent."O'qituvchi", 1990 yil

to‘g‘ri shakldan farqli ravishda chizadiki, natijada tomoshabin ko‘z o‘ngida farishtasimon, malikasimon go‘zal chexralar namoyon bo‘ladi.

Musavvir o‘sha manzaraga bag‘ishlangan Yana bir ishida boshqacha yo‘l tanlaydi, ya’ni sodir bo‘layotgan voqea – xodisalar tomoshabin sari yaqin-lashib keladi. Farxod tosh o‘ynanayotgan vodiy kattalashtirib tasvirlangan. U o‘ynanayotgan qoya esa uncha yirik bo‘lmasa xam baxodirning xayratomo‘z ishi bo‘rtib turadi. Musavvir Farxod timsolini ana Shu tarzda ulug‘laydi. Mazkur su’ratda aks ettirilgan ikkinchi darajali qaxramonlarni musavvir syujet asosiy qaxramonlarining xar ikkala tarafiga joylashtirgan, ular Farxod jasoratidan xayratlangan qiyofada g‘oyat ishonarli chizilgan. Tipologik nuqtai nazardan bu rassomlar ijodi an’analari arxeografik (qadimiy dalillar majmuasi) tuShunchadan voz kechib, ularga zamonaviy tus va oxang berganliklarini bildiradi. Biroq bu jarayon o‘rta asr yo‘qi mumtoz merosning mashxur namunalari us-lubi, mavzui jixatidan ko‘r – ko‘rona zamonaviylashtirilib amalga oshirilmaydi. Bu Shunchaki o‘tgan asrlar nafosat boyliklarini dolzarblashtirish muammolari bilan bog‘lik bo‘lgan fikr – g‘oyalarni, o‘tmishning madaniy tajribalarini, ularning bugungi kun nuqtai nazaridan talqin etilishini ta’minlashga nisbatan, intilish edi desak tug‘iriroq bo‘lar edi.

Lo‘kli miniatyura ilmiy – tajriba ustaxonasi musavvirlari orasida, garchi bir oz junroq bo‘lsada, ishlariga xalq og‘zaki she’riyatini o‘ziga xos tarzda tasviriy vositalar bilan ifodalanishi, qadimgi xalq san’ati an’analari bilan daxldor qiziqarli jixatlarining yuzagachiqarilishi deb qarash mumkin bo‘lgan san’atkorlar anchagina bor. Ularda yorqin ijodiy kashfiyot o‘rniga oddiy shakl va yechimlar yordamida murakkab g‘oyalarni mujassamlashtirish uchun ko‘proq aniq tafeilotga intilish ko‘zga tashlanadi. Ma’lum darajada qo‘pol, goyo esa miniatyura an’analaridan yunonlarcha foydalanish natijasida bunday ishlar yog‘ochga ishlangan ko‘lbola xunar-mandchilik asariga xos bo‘lgan jozibadan xam maxrum emas. Bunday musavvirlar sirasiga T.Boltaboev,

B. Burixonova, Y.Zoidova, I.Askarxujaevlarni kiritish mumkin. Bu rassomlarning su’ratlari xuddi grafik asarlar kabi uslub jixatidan xam bir – biriga o‘xshaydi, ularning ishlarida qadimgi xunarmandlarning maxorat sirlarini yo‘zakiylashtirish asoratlari sezilib turadi. Musavvirlar miniatyuraning badiiy – g‘oyaviy to‘zilishini fikrlash o‘rniga ularning ayrim uslubiy xususiyatlarini qayta gavdalantiradilar va bu bilan o‘zlaridagi ijodiy nafosatga bo‘lgan qiziqishlari doirasini cheklab qo‘yadilar. Odatda, turli mavzularni ifoda etuvchi asarlarda xam ijroni bir xil yo‘l va yo‘sinda ado etilganini, yagona rux va kayfiyat bilan yugirilganini ko‘ramiz. Bu gurux, yo‘qi yo‘nalish rassomlari shaklni yasashda yorqin ifoda etilgan tekislikni va chiziqdi – nakxili uslubni afzal ko‘radilar. Xissiy ma’nodorlikni esa ular su’ratda tasvirlanmish me’moriy bo‘laklar, libos qismlari, zeb – ziynatlarning bezak milliy naqshlariga ko‘proq zo‘r berish orqali namoyon etishga intiladilar. Bunda chiziq, katta axamiyat kasb etib, asosiy ifoda vositasi xisoblanadi. Bunday rasmlardagi ranglar axamiyati umumiy ranglar majmuasini tartibga solib turuvchi chiziqlarga bo‘ysundirilgan. Xolbuki, bu o‘rinda undan xajmli shakl to‘zilishida va tasvirning xissiy ta’sirchanligini vujudga keltirishda muxim tarkibiy qism sifatida foydalanish extimoldan o‘zoq emas.

Chiziqli uslublashtirishga zar berish oshkora jimjimadorlikka olib keladi. T. Boltaboev, I. Askarxujaev, X. Nazirovlarning ijodida bu, ayniqsa, ko‘zga yaqqol tashlanadi. Bu yerda miniatyura san’atiga xalq naqshkorligi nafasini olib kirishga bo‘lgan intilish ustunlik qilib turadi. Shunga qaramay, narsani takidlash joizki, musavvir M. Sotiboldievaning miniatyuralarida tasvirning realistik uslubi qadimgi an’analarning shartli – bezakli shakllari bilan moxirona chogishtirib yuborilgan. Ranglilik, yorqin bezaklilik, bir – biriga zid mustaqil ranglarning muntazam ravishda almashinib turishi, xamda obraz va tabiiy manzaralarning realistik talqini, qaxramonlar yo‘zining ruxiy ifodaliligi yuqoridagi fikrimizni tasdiqlab turibdi. Bular barchasi musavvirning eng yaxshi asarlariga xos bo‘lgan xususiyatlardir. «Xrsil bayrami», «Bog‘da dam

olish», «Lirika», «Baxor» (1982—1983 yillar) kabi asarlarida u xalq ijodidagi urf – odatlarga taqlid qilgan xolda dastlabki ashyo sifatida qovoqdan foydalanadi. Gap Shundaki, bunday qovoqning sirti yaltiratib, ustiga miniatyura su'ratlari cheqiladi.

Shu narsa quvonarli va diqqatga sazovorki, ustaxonadagi ko'pgina yoshlar o'zbek she'riyati va nasriy klassik asarlaridan keng foydalanadilar, mavzularga xushyorlik va muxabbat bilan munosabatda bo'ladilar. Ko'pgina su'ratlarda mashxur «Yusuf va Zulayxo», «Layli va Majnun», «Farxod va Shirin» kabi jaxon she'riyatining durdonalari xisoblangan dostonlardagi voqealarni o'ziga xos tarzda, yangicha talqin etadilar. O'rta asr Sharqining bu o'lmas asarlari inson turmushi muammolari xaqidagi falsafiy mushoxadalar bilan yugirilgan va zamonlar osha turli davr rassomlar avlodi uchun ijodiy ilxom manbai bo'lib xizmat qilgan.

Tempera buyog'ida naqsh chizilib, ustidan lak surish — kipik – payrax,alardan yasalgan taxta sirtida ado etilardi. Musavvir Niyozali Xolmatov palexliklar bajaradigan bunday ishlarning yo'l – yo'sinlarini miridan – sirigacha o'rganishga kirishdi, maxsus adabiyot va qo'llanmalar bilan tanishib chiqdi. Chingiz Axmarov maslaxatlari va qo'llab – quvvatlashlariga tayangan xolda xomaki suratlar chiza boshladi. Bu su'ratlar palexliklar va o'zbekistan musavvirlarining ishlaridan, eng avvalo qadimgi musavvirlar miniatyura merosi va an'analaridan ibrat olganlikligi bilan ajralib turardi. Muallif oldida yangi uslub topish, ijro yusinini o'zlashtirish, o'rganilgan va boshdan o'tkazilgan tajribalar asosida badiiy – tasviriy tilga nisbatan yangicha yondashish kabi vazifalar turardi. Umumiy su'rat to'rt katta-katta manzaralardan iborat bo'lib ular bezak vazifasini bajarishi, qandaydir suniiy tusik, xosil qilishi, teatr foyesi tomon xarakat qiluvchi devorga o'xshash narsa vujudga keltirishi lozim edi.

II. BOB. MINATYURA SAN’ATI VA UNING BADIIY TARBIYAVIY AHAMIYATI

2.1. Miniatyura san’atida voqealar silsilasi naqShu nigorlar mazmuni

Voqealar silsilasi, naqShu nigorlar mavzuini to‘laroq ifoda etish xamda Gulistonning xam o‘tmishini, xam xozirini to‘laroq aks ettirish, naqShu nigor mazmunini an’anaviy o‘zbek teatri va xalq san’ati bilan chambarchas bog‘lab yuborish uchun musavvir xalq teatri an’analari va saxna jixozlari va manzaralarini, qiziqarli tomoshalar ko‘rsatish madaniyatini qunt bilan o‘rgandi. Rangtasvirchi qiziqarli, o‘ziga xos yechimni topishga muyassar bo‘ldi — butun su’rat milliy kashtachilik va gilamdo‘zlikning shartli yo‘sinida ado etildi. Voqeaband manzaralar bamisoli naqshin kashtachilikning islimiy nusxa gullari bilan qo‘shilib ketgandek tuyo‘ladi. Umuman su’ratning to‘zilishiga kelsak, xar bir manzara fazo jixatdan uch asosiy qismga bo‘linadi va o‘zbek xalqi xayoti va turmushidan olingan lavxalar bilan to‘ldiriladi. Barcha su’ratlar mustaqil asar sifatida namoyon bo‘ladi, lekin bunda badiiy yechimning mavzu umumiyligi va til butunligi bilan birlashtirilgan. Rangtasvirchi to‘rttala manzarada milliylikni berish uchun umumiy topishi, bu bilan teatr foyesining umumiy rang – bo‘yoq bezagini bo‘zish emas, aksincha, to‘ldira bilishi, bino ichki manzarasi bilan xamoxanglashtirib yuborishi lozim edi.

“Er xaqida qo‘shiq” deb nomlangan birinchi manzarada musavvir uning mazmuniga ko‘ra «Xotin – qizlarning ozodlikka chiqishi», «Xamza savodsiz bolalarga ilm o‘rgatyapti», «Er xaqida dekret» degan shartli su’ratlarga bo‘lib chiqadi. Ulardan xar birining tekisligini (sirtini) Yana qiziqarli uch qismga bo‘lib chiqish uchun muallif o‘rtadan osmonga kio‘tarilgan ikki karnayni chizadi. Shunday taassurot tug‘iladiki, go‘yo karnayni sadosi nazarimizda gulchambarlarga aylayotlandek. Bunday uslub qadimgi musavvirlar miniatyuralarida xar doim mavjud bo‘lgan shartlilikdan kelib chiqadi. Tasvirning tik to‘zilishi qoidasini rivojlantirgan xolda musavvir O‘rta Osiyo miniatyurachilari an’analariga xos bo‘lgan «tik» gilam perspektivasini afzal

ko‘radi. Buning uchun markaziy qaxramonlarni maxsus tarzda yiriklashtiradi. Sodir bo‘layotgan voqea sur’atini aks ettirish uchun rangtasvirchi issiq va sovuq ranglar — qizil, ko‘k va yashil buyoqdarning keskin qarama – qarshiliklaridan foydalanib, inqilobiy davrdagi jozibador ramziylikni yaratishga muvaffaq bo‘ladi.

“Suv xaqida qo‘shiq» deb nomlanuvchi ikkinchi manzara xam uch qismdan iborat. Markaziy su’rat milliy libosdagi uch erkakni aks ettiradi. Ular go‘yo qo‘llarida quyoshni ushlab olishgan, uning o‘tkir nurlari badanni kuydiradi, yerlarni qovjiratadi, uni saxroga aylantiradi. Jazirama issiq va chug‘day qum butun jonzotga xayot baxsh etuvchi, yerni ma’murchilikka aylantiruvchi suvga qarama – qarshi qo‘yiladi. Bu su’ratda Alisher Navoiyning «Farxod va Shirin» dostoni mazmuni bilan Katta Farg‘ona kanali qurilishidagi manzaralar chogishtirib yuboriladi. Su’rat tagin karnaylar bilan uch qismga bo‘linadi va Yana musiqa gullarga aylanadi.

“Xalq teatri” deb nomlanuvchi uchinchi manzaraning markazida sayoq masxarabozlarning aksini ko‘ramiz. Bu yerda musavvir naqShu nigor umumiy mavzusidan chekinadi va yangi mavzu olib kiradi: dono chol qo‘lida teatr ramzi bo‘lmish qo‘lgi va qayg‘u niqobini tutib turibdi, jonivor shaklidagi niqob kiygan masxaraboz raqsga tushyapti, u o‘zining raqsi orqali butun tomosha mazmunini su’rat mazmuni bilan yugirib yubormoqchiday. Su’rat umumiy tilla – yashil bo‘yoq yechimida ijro etilgan.

So‘nggi to‘rtinchi manzara “Baxt xaqidagi qo‘shik” deb atalib, butun asar mazmunini nixoyasiga yetkazadi. Musavvir ona yer saxovatini, qo‘llari qadoq dehqonning serzaxmat mexnatlarini ifoda etishga xarakat qilgan. Su’rat o‘rtasida chiqayotgan quyosh nurida chol o‘tiribdi, uning oldida meva – chevaga to‘la dasturxon yoziqlik. Cholning xar ikki yonidan yosh yigit – qizlar qaldirg‘ochdek tizilishgan. Oqsoqol go‘yo mendan keyin ona yerni ardoqlang, Vatanni seving, xalol mexnat qiling, deb nasixat qilayotgandek. Manzara yorqin oq-moviy rangda bajarilgan bo‘lib, bu Yor yo‘zini qamrab olgan baxtiyorlik tuyg‘usini ifoda qiladi.

Yorqin tekislikdagi qaxramonlarning qiyofalarida o‘zgacha vazminlik, xotirjamlik xukmron. Manzara rangbezak yo‘zasidagi nafislik bilan musavvir uning milliy o‘ziga xosligini xis etishga, Xirot miniatyura maktabi va so‘zana tikish san’atining uslubiy aks – sadosini eshitishga imkon tug‘diradi. Musavvir asosiy markaziy voqealardan tashqari qo‘shimcha tarzda fikrning umumiy silsilasiga bo‘ysundirilgan, xalq xayotidan xikoya qiluvchi uncha katta bo‘lmagan voqea – band lavxalarni xam moxirlik bilan pannoga (katta su’ratga) olib kiradi. N. Xolmatovning mukarrar yutug‘i sifatida ta’kidlab o‘tish joizki, u o‘zbek yerining saxovatini, ranglarga to‘liqliligini ifoda etib, jonli timsollar va ramzlar yaratgan. Mavzusiga ko‘ra, nafis yechimiyu ijro yo‘siniga ko‘ra bu asar o‘zbekistonda yangi xisoblangan Lo‘kli rangtasvir san’atida chinakam kashfiyot sanaladi.

Musavvirlar N. Xolmatov va F. Kamolovlar Moskvadagi «o‘zbekistan» restoranining ichki xonalarida rasmlar chizdilar, bu bilan ular Lo‘kli miniatyuralarning badiiy – tasviriy til imkoniyatlarini tegishlicha ijodiy ishlab chiqqan xolda o‘sha an’ana qoidalarini davom ettirdilar va rivojlantirdilar. har bir katta xonada ular Alisher Navoiy she’riyati mavzuida yettita manzara (panno) ishlashdi, bundan tashqari xalqning sevimli latifago‘yi Xo‘ja Nasriddin xayotidan ayrim lavxalar xam Shular mo‘yqalami sexridan o‘z jonli ifodasini topdi. Bu su’ratlar oldindan tayyorlangan, qanchadan puxta va boy naqshlar cheqilib aylantirib chiqilgan devorlarga muxrlangan.[6]

Birinchi xonada manzara suri shaklida ado etilgan. Unda Alisher Navoiyning “Xaft paykar” dostonida tahrifu tavsif etilgan qizlar tasvirlangan. F. Kamolov rasmni moviy – zumrad ranglar majmuasida ijro etgan. Ularni tasviriy – badiiy vositalar tanlashdagi yagona pul birlashtirib turadi va bizningcha, ularga ko‘proq Chingiz Axmarov ijodidan yuqqan usul va uslublar aloxida ta’sirchanlik baxsh etadi. Albatta, bu yerda xam o‘sha jozibadorlik, ravonlik, ranglar majmuasidagi vazminlik, go‘zallarning umumlashma obrazlarini

---

[6] S.Bulatov . “Minatyura san’ati ” Toshkent.”O’qituvchi”, 1990 yil

birlashtirib turuvchi ishqiylik kabi fazilatlar rassomning Orta Osiyo miniatyura an’analari xaqidagi chuqur bilimi tufayli yorqin namoyon bo‘lgan.

Boshqa bo‘lma devorlarida, naqshlar to‘qimasi ichida sakkiz burchakli lavxa tarzidagi manzara ifodalangan. Bu zaldagi rasmlar Xo‘ja Nasriddin nayranglari xaqida xikoya qiladi. N. Xolmatov xalq og‘zaki ijodidan yaxshi mavzuni tanlab ola bilgan, chunki bu mavzu o‘zbek xalqining milliy xususiyatini, qo‘lgiga moyilligini, nafosatga shaydoligini namoyon qilib turadi.

Musavvir bu ishlarda shartli va butun manzara bo‘ylab bir maromda takrorlanib turuvchi g‘oyat umumlashma fonni qo‘llaydi. Su’ratning tarixi Shunday to‘zilganki, tomoshabin xayolan voqealar rivojini va uning eng yuqori cho‘qqisini xis qilib turadi. Ruxan katta aShula ijro etilayotgan markaziy saxnada muallif Nasriddin Afandi va xamroxdari timsolini yaratadi. Ana, u doyra ushlagancha qadrdon eshagi yonida turibdi, go‘yo jonivorni navbatdagi qiziq tomoshaga tortayotgandek. Xayron bo‘lgan odamlar uning boyni qanday aldagani to‘g‘risida bir – biriga gapiryapti. Ana, kitobni ochib o‘tirgan Nasriddin bamisoli eshagiga saboq o‘rgatyapti. Boshqa manzarada pand yegan vazir o‘z ayonlari davrasida turibdi. Afandi sargo‘zashtlarini xikoya qilganicha, quvnoq qo‘lyapti, xalq u chalayotgan kuyga monand qarsak chalyapti. Buningdek barcha voqealar silsilasi miniatyura an’anasiga ko‘ra perspektivasiz tekislikda ijro etilgan. Su’rat yengil, rangin uslubda ishlangan bo‘lib, undagi xar bir buyum ko‘zga yaqqol tashlanadi. Murakkab naqshli yozuvlar, kiyim bezaklari, boshqa mayda – chuyda narsalar bir – birini to‘ldirib, bir butunlik xosil qilgan. Erkin uslubda ijro etilgan bu manzaralardan musavvir milliy talqinni, donishmand qaxramonning milliy o‘ziga xosligini chuqur va aniq xis eta olgan. U latifalarning keng mahlum bo‘lgan mustaqil rivoyatlari orqali xalq og‘zaki ijodini qayta tiklaydi. Nasriddin Afandi xaqidagi afsonalarni su’ratda aks ettiradi. qaxramon qiyofasining o‘ziga xos tashqi xususiyatlari, uning tabassumi,

qo‘lgisi, mug‘ombirligi, ayyorligi — barcha – barchasi kichik – kichik lavxalar bo‘lib tomoshabin ko‘z oldidan lip – lip o‘tib turadi.

N. Xolmatovning ishlari beg‘araz xazili bilan kishini o‘ziga tortadi, bu butun su’rat kompozitsiYASINI ipdek tarang ushlab turadi. Miniatyura an’analarini ijodiy rivojlantirar ekan, musavvir asarlarini shakl jixatidan sodda, biroq mazmun jixatdan g‘oyat teran ishlaydi. U Nasriddin Afandi safari manzarasini nozik su’ratlar, rangin miniatyura rasmlar orqali moxirona tasvirlaydi. Bu murakkab soddalikka ijodkor o‘zoq va qunt bilan olib borgan izlanishlari, voqelikni chuqur tuShunishi, ko‘rganini bo‘yoqlarda aks ettira olishga qodir saloxiyat tufayli erishgan. U o‘z sayoxatini makonda tugatadib o‘ziga xos milliy xazillardan baxramand bo‘lgan xolda boshqalarni xam qo‘lgidan baxramand etadi. Uning qaxramonlari murakkab va xilma – xil, ular turgan muxit esa bugungi kun voqeligi bilan xamoxangdir.

2.2. Miniatyura ustalari N. Xolmatov G. Komilov asarlaridagi g‘oyaviy – badiiy asarlaridagi jarayonlar

1985 yili N. Xolmatov, F.Kamolov “O‘ZBEKISTON” RESTORANINING o‘sha o‘Z USULI va G‘OYAVIY – badiiy vazifalari jixatidan ancha mukammal qoralamalarini ishlash bilan mashg‘ul bo‘ldilar. Miniatyurachilar oldida Lo‘kli miniatyuraning cheklangan vositalari orqali naqShu nigorlarda O”ZBEKISTONNING UMUMLASHGAN TIMSOLINI, uning go‘zalligini aks ettirish vazifasini qo‘yadilar. Xajm va mazmun jixatidan ulkan ijodiy g‘oyani eng kichik badiiy vositalarda xal etish lozim edi. Rassomlar oldin topilgan kompozitsiyadan foydalanadilar. Ular UCHUN mustaqil qismdan iborat «Mangu kuy» deb ataluvchi asarni vujudga keltirdilar. Katta manzara sifatidagi ayrim-ayrim qismlar bir – birini to‘ldirib, g‘oyaviy – uslubiy xamda badiiy – texnikali yechimi jixatidan bir butunlikni tashkil etadi. “Tug‘ilish”, «Yoshlik» va «XOSILDORLIK» deb ataluvchi ayrim voqeaband kompozitsiyalar tantanali, ko‘tarinki tarzda talqin etiladi, ramziy oxangdorlik esa mualliflarning o‘ziga XOS

uslublaridan darak berib turadi. Barcha tasvirlar foni g‘oyat shartli, andozalashtirilgan va umumlashtirilgan. Uncha ko‘p bo‘lmagan qaxramonlarning oddiy, ma’nodor va ravshan ko‘zga tashlanuvchi qiyofalari ayniqsa diqqatga sazovordir.

Beshta rasmdan iborat manzaraning “Tug‘ilish” deb ataluvchi birinchi qismida rassomlar musiqa tufayli bunyodga kelgan kayfiyatni aks ettirishga xarakat qilganlar. Su’ratning chap kuyi qismida soz ushlagan ikki yosh yigit tasvirlangan. Soz bilan ular go‘yo musiqaning go‘zalligini, nafosatini namoyon qilmoqchiday. UNGDA esa xuddi Shunday ikki yosh qiz joylashgan. Bir oz yuqorida, chap tomonda beshik quchoqlagan ayol tasviri; qizlardan yuqorida esa yosh yigit bilan usta aks ettirilgan. Bu qiyofalar makonda, real bo‘lmagan kenglikda jiddiy xandasaviy mutanosiblikda tasvirlangan. Su’ratning o‘rta yuqori qismida quyosh shaklidagi zarxal doyra bo‘lib, uning ustidan gulg‘unchalar chizilgan.

“Yoshlik” deb ataluvchi ikkinchi qismda rassomlar baxt, xotirjamlik kayfiyatini ta’kidlagan. xolda falsafiy – ishqiy yechimni xal qilishga axd qilganlar. Unda ikki yosh qaxramon (botir) ramzi bor. Bark urib gullagan bog‘da sho‘x bir qiz kitob ushlagan yigitchaga noz bilan qarab turibdi. qaxramonlar go‘zalligi va muxabbatini, yoshlikni ta’kidlagan xolda mualliflar, xudi qadimgi musavvirlardek, doimo ko‘m – ko‘k sarvlar orqali miniatyura timsolidan foydalanganlar. Su’ratning xar ikki tomonida yoshlik bog‘iga uchib kelgan qushlar tasviri nixoyatda nazo‘qat va nozik did bilan ado etilgan. Su’rat nur va baxt manzarasini to‘ldirib turgan quyosh doirasi bilan nixoyasiga yetkazilgan.

Uchinchi raem esa “Mangu kuy” mazmunini to‘ldirib turgan tasvirlardan biri xisoblanadi. Bu kiem “Xosildorlik” deb atalgan. Yigit – qizlarning muxabbati ila bir nuqtaga jamlangan va mujassam etilgan, ishqiy va sher’iy oxang bilan yurilgan bu rasm orqali musavvirlar yangi xayotga qadam kuygan, baxtli turmush orzusida yongan yigit va qizlarning bo‘qira qiyofalarini ifoda etganlar. Yechim jixatidan erkin xal etilgan bu kompozitsiya ufkdan bosh ko‘targan quyosh tasviri orqali yosh qaxramonlar timsolini yaratib,

tomoshabinni o‘ziga butunlay rom etadi. Manzaraning orqa tarafida ramziy talqin etilgan qishloq tasviri ko‘zga tashlanadi. Bunda xamma narsa shoirona va ko‘tarinki ruxda ado etilgan. Ona – tabiat go‘zalligini xis etish, u bilan chambarchas bog‘lanib ketish qaxramonlar xayotining asosiy mazmunini tomoshabinga to‘laligicha izxor etib turibdi. Mualliflar bu o‘rinda mutloq umumlashmaga zo‘r berishgan. Albatta, Sharq an’anaviy mavzuiga murojaat etish bilan mualliflar ishqiy – xissiy tasvirga zo‘r berishgan va asarga teran falsafiy mazmun kasb eta bilishgan. Rassomlar CH. Axmarovning «Musavvir» (1983 yil) su’ratiga ergashganliklari sir emas. Unda xam tepa qismda xar ikki yigit – qiz zamin ma’murchiligi va gullarni ko‘targan xolda ikki tomondan bir – biriga qarab, intilib turishibdi. Shunday qilib, rangtasvirchilar musiqa sexridan ruxlangan mangu xayot voqeligining ramziy ifodasini bayon etishga muvaffaq bo‘lishgan.

Bu su’ratni yaratar ekan, musavvirlar miniatyura qoidalari asosida Yana bir ijodiy muvaffaqiyatga ega bo‘lishgan: ular rang – barang bo‘yoq vositasida xal va moviy rang afzalligini namoyish eta bilganlar. O‘rta asr musavvirlari uchun issiq va sovuq ranglar tarkibidan foydalanish xos edi, bunda ular inson xayotida sodir bo‘luvchi bir – biriga qarama – qarshi voqea - xodisalarni zoxir etgandek bo‘lar edilar. Lekin mazkur mualliflar bu qarama – qarshi oxanglarni chetlab o‘tib, inson qiyofasini aks ettirishda oq rangdan foydalanadilar. Bu, bizning nazarimizda, qadimiy ramzlarning falsafiy teranliligini bo‘rttirishga, bir – biriga qarama – qarshi ikki tomon — yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi kurashni aks ettirishga, ma’naviy po‘qlik, samimiyat, ulug‘vorlikning romantik oily m aqsaddarini ifoda etishga imkon tug‘dirgan. Bir – biriga zid ranglarni tenglashtirishga intilish kiyimlarning bezaklari, tomoshabin nigoxidan chetda turuvchi ayrim ikkinchi darajali qismlarni ifoda etishda xam ko‘rinadi. Oppoq, yo‘za bilan birga naqshlarga boy musiqiy va go‘zal su’ratlar xam aloxida nafosat va ko‘rk bag‘ishlagan. Bunda chiziqlar royat mayin va nafis tortib, tasvir etilmish pannolar bir – biridan yaqqol ajralib, ko‘zga yaxshi tashlanib turadi.

Musavvirlar raem tepasidan mexrobnamo shaklni bejiz berishmagan. O‘zaro guldor chiziqlar takrori butun manzara tasvirini bir – biri bilan marham bog‘lab turibdi. Mexrobnamo shakl ichiga rassomlar bezak xam jotganlar, xar bir mavzuini to‘ldirib turuvchi voqeaband tasvirlar xam Shu yerga joylashtirilgan. Masalan, «Turilish» rasmida bulbul shakli guldor chiziqlar yordamida aks ettirilib, musiqa oxangiga ju bo‘layotganday tuyo‘ladi. Boshqa o‘rinda esa bulutlar chiroyli naqshlar yordamida ifoda etilgan, manzara so‘ngida esa anorshakllari berilib, bu bilan musavvirlar ma’murchilik va baxtli xayot ma’nosini ramziy ifodalaganlar. Bu ramziy ifodalar musavvirlar tomonidan birinchi marta foydalanilmoqda, manzara o‘rab turgan naqshlar esa to‘g‘ridan – to‘g‘ri miniatyura su’ratlardan nusxa olib ko‘chirilgan. Pastki tomonda, unga mutlaqo dunyoviy ramzlar o‘z ifodasini topgan. Unda nogora va karnay – surnay milliy cholg‘u asboblarini ko‘rishimiz mumkin. Bu yerda xam quyosh doirasi bo‘lsada, uning ustidan xreildorlik ramzi bo‘lmish anor shakli chizilgan: musavvirlar ma’murchilikning sharqona ramzini qayta ishlab chiqib, beshala manzaraga yakun yasaganlar. Bezakka moyillik, nafosat, nazo‘qat va musiqiylik yangi tasviriy asarining o‘ziga xos xususiyatlaridan bilim xisoblanadi. Usta Mumin (Nikolaev) ijodidagi ayrim uslubiylikka takqlid namoyon bo‘lishiga qaramay, Chingiz Axmarov yordami va maslaxatlari tufayli obrazlarni o‘ziga xos tarzda namoyish etishga muyassar bo‘lingan. Bu rasmlarda xalq ijodiyoti xususiyatlari vositasida miniatyura ustalarining yuksak maxorati bilan birgalikda uyg‘un va ancha o‘ziga xos butunlikka erishilgan. Teran va muayyan bilim, miniatyura xususiyatlaridan xar taraflama boxabarlik su’ratlarning ramziy, g‘oyaviy va lipozitsion xususiyatini ancha boyitgan. Musavvirlarning shoirona maxorati, ma’naviy teranligi, chuqur lirizmi zamonaviy ruxni bera bilish qobiliyatlari xar qadamda sezilib turadi. NaqShu nigorlar mazkur musavvirlarning katta ijodiy muvaffaqiyatni qolga kiritilganlaridan nishonadir.

Lo‘kli miniatyura usulida rassomlar orttirgan tajriba o‘zining yashovchanligini isbot etdi. Xatto bajarilgan ishlarning taxlili xam Shundan dalolat beradiki, xozirgi zamon miniatyura ustalari yaratgan asarlar tobora

mukammallashib, kengligi orta boshlaganining ifodasidir. Miniatyura musavvirlari ijodida so‘nnggi yillarda Chingiz Axmarov asarlarida yaqqol aks etuvchi devoriy rasmlar royalari Yanada ko‘zga aniqroq, tashlanmoqda. Xatto miniatyura musavvirlari yordamchi buyumlardan muayyan katta manzara asarlari yaratishga o‘tganlarida xam bu hol xozirgi zamon O‘zbekiston tasviriy san’atidagi monumentlashtirish mayllariga aslo monehlik qilmaydi. Bu o‘rinda g‘o‘yo qadimgi musavvirlar yaratgan devoriy suvratlar an’analarining singib borayotgani davom etayotganday, ular zamonaviy musavvirlarimiz tajribasini tobora boyitayotganday tuyo‘ladi. Mazkur muammo Lo‘kli miniatyura musavvirlari ijodida xam, butun jumxuriyat tasviriy sanhatida xam dolzarb bo‘lib kolmo‘qda. Bu masala oxir – o‘qibat ijodiy xal bo‘ladimi yo yukmi, ayni paytdagi ta-rak,k,iyot yo‘lida, tegishli sharoitlarda amaliyotchilar tomonidan qo‘llab – kuvvatlanadimi yo yukmi, buni kelajak ko‘rsatadi. Lekin biz royat kizikarli jarayonlarning guvoxi bo‘lib turibmiz — sanhatning anhanaviy to‘rini xozirgi zamon o‘zbek musavvirlari kayta tiklamo‘qdalar va ijodiy kayta ishlab chikmo‘qdalar. O‘rta asr miniatyurasining va bezakli – amaliy sanhatining zamonaviy miniatyuraga tahsiri masalalari ustida olib borilgan ish tajribasi bir qancha xulosalar chiqarishga imkon beradi. Shulardan muximi miniatyura maktabining namunaviy (qadimiy) usullarini urganish va texnik – uslubiy jixatdan kayta tiklashdan iboratdir. Milliy rangoranglik (kolorit) va kompozitsion reja, poetik shakl va uslubiy – ramziy munosabat yechimlari xam Shunga kiradi. Ijodlari mavxum rangtasvir rassomlarnikidan keskin fark kiluvchi musavvirlar ijodida bu aynikea yaqqol ko‘zga tashlanadi. SH. Muxammadjonov, N. Xolmatov, V. Lugovskoy, A. Aldashev, F. Kamolov, A. K,ambarov, A. Yo‘ldoshev, M. Sotiboldieva kabi musavvirlar ijodi yorkin o‘ziga xosliligi bilan dikkatga sazovordir. Toshkentda kayta tiklangan respublika «Musavvir» xalk amaliy sanhat firmasining negizini Shular tashkil etadilar.

Ikkinchi nuqtai nazar Shundan iboratki, **xo**zirgi zamon badiiy ijodida sof miniatyura yo‘lini tiklash. Bu xol kismlarning batafsil tartibida, umumlashma

ravonlikda, ranglar munosabatidagi maxsus uyno‘qilikda namoyon bulmo‘qda. Bu xam qadimiy miniatyura xususiyatlariga xos bo‘lgan xolat xisoblanadi.

Biro‘q lo‘kli miniatyura tarakkiyotiga xalakit berish xollari xam yuk emas. Masalan, topilgan ramzlarni turlashtirishga intilish, ularning ngrsalar shaklini yot va beuxgrov usullarda ifoda etishga bo‘lgan moyillik Shular jumlasidandir. Bunday ishlarda narsa shakllari, odamlar Kiyofasi bir xil aks ettirilib, kutichalar, plastinlar, naqShu nigorlar bir tarkibiy butunlikka erishayotgani yuk. Past badiiy saviya birinchi navbatda manzaralarda tasvir etilmish buyumlar shakllaridagi nomutanosib munosabatlarda o‘z aksini topmo‘qda.

Zamonaviy miniatyurani mamlakatimiz badiiy xayoti tarakkiyot jarayonidan ajratib olib karash mumkin emas. Biro‘q Palex, Xoluy, Fedoskino kabi Rossiya miniatyura suvrat rangtasviri markazlari bilan mavjud mahlum munosabatlarda o‘zbek Lo‘kli miniatyura rangtasviri soxasida qadimiy O‘rta Osiyo musavvirlarining maxalliy anhanalari saklanib kolmo‘qda. Ularning xalk ijodi sarchashmalaridan ozuka olganliklari raem to‘zilishida, naqsh va kompozitsion usullar ijrosida xamda xayratomo‘z ranginlik va jozibadorlikda yaqqol namoyon bulmo‘qda. Bular xammasi yosh musavvirlarning mualliflik mustaqilligining usishiga, o‘ziga xos yechim topishdagi intilishlariga imkon yaratayotir. Anhanaviy (qadimiy) asarlarni zamonaviy timsollar bilan kayta xis etish zamon va uning talablarini tugri xis etish imkonini bermo‘qda. Tajribalar Shuni ko‘rsatadiki, miniatyura merosidan ko‘z yumish mumkin emas ekan, ularni zamonaviy dolzarb mavzular ruxida ijodiy kayta ishlab chikish xayotiy zarurat ekan.

Kitoblarga ishlangan miniatyura, xattotlik, charmga miniatyura ishlash sanhati ijodiy tsayta tiklanishiga erishish Respublika «Musavvir» xalk, amaliy sanhat firmasida amalga oshirilayotgan ishlar Shubxasiz, zur muvaffatsiyat garovidir. Bu ishlarda xar bir rassomning vazifasi nozik rasmlar chizishda, o‘z asarlarida milliy rang – baranglikni ifoda kilishda, amaliy jarayonlarni maxorat

bilan ijro etishda, koroz, boyo‘q va boshtsa ashyolarni xususiy yo‘l bilan tayyorlashda yao‘ol seziladi.[7]

Bugungi kunda O‘zbekiston sanhatining serjilva daraxtchda Yana bir butots nish urib, yapro‘q yozmotsda. Bu, Shubxasiz, jumxuriyatimiz badiiy madaniyatini Yanada boyitadi, bezatadi va o‘zining bexisob samaralari bilan sanhat muxlislarini, xozirgi va kelajak avlodlarni baxramandu bauravar etaveradi.

[7] S.Bulatov “Rangshunoslik” Toshkent 2006 y

Xulosa

Madaniy meros va yuksak badiiylik milliy an’analarni rivojlantirishga undan foydalanishga undagi ijodiy amaliy uslublarni joriy etish, tabiiy materiallardan foydalanib ishlash kishilardan ayniqsa, yoshlarda qunt chidam, qat’iat, xalq amaliy san’atining qiziqarli o‘ziga xos turlariga daxildor etish maqsadga muvofiqdir.

“Endigi vazifamiz Shundan iboratki, milliy istiqlol g‘oyasi tuShunchalari asosida keng jamoatchilik, ziyolilarimiz, ilm-fan va madaniy namoyandalari, avvalo, ma’naviy-marifiy soxa xodimlari milliy mafkurani takomillashtirish hamda uning asosiy tamoillarini odamlar ongi va qalbiga sindirishga qaratilgan ishlarni yangi bosqichga ko‘tarishlari zarur. Ma’rifat parvar shoirlarimizdan birining so‘zlarini bir oz o‘zgartirib aytadigan bo‘lsak, bu borada barchamiz uchun fikirlash va ishlash zamoni keldi”.

Asrlar davomida ottirgan madaniy boyligimiz, minatyura san’atining uning o‘ziga xos tomonlari, texnologiyasi va ularni yaratgan ustalarimizning nomlari asta-sekin unitilib ketish arafasida. Shuning uchun xalqimizning asrlar bo‘yi qilgan ijodiy mexnati natijasida yaratilgan tarixiy yodgorliklar va boshqa amaliy san’atni ko‘z qorachig‘idek saqlash, qadrlash va ulardan foydalanish xozirgi davrimizning eng muxim vazifalaridan biridir.

Bitiruv malakaviy ish orqali ko‘tarilgan muammo atroflicha o‘rganildi bob va paragriflarda yoritib taxlil qilishga xarakat qilindi. Bu bajarilgan tarqiqot albatta o‘z natijasini beradi deb o‘ylayman.

Tavsiyalar

Qadimiy va boy madaniyati bilan O‘zbekiston dunyoda o‘z o‘rniga ega. O‘zbekistonning qadimiy yodgorliklari va tuproq osti qismi ulkan tarixiy muzeydir. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, termiz va boshqa shaxarlardagi xar bir tarixiyyodgorlik bir buyuk asardir. Nodir qo‘lyozmalar, minatyura san’ati namunalari bir vaqtlar o‘zbek xalqining madaniyati naqadar yuksak bo‘lganidan dalolat beradi. Bizni vazifamiz ham Shundan iboratki men ta’lim

berayotgan muassasada ham kelgusida o‘z bilim va ko‘nikmalarimni ishga solib kichik xalq amaliy san’ati muzeyi tashkil etmoqchiman.

Bunda

1.Minatyura san’ati tarixi xaqida stend, ko‘rgazma, va adabiyotlar to‘plami.

2.minatyura san’atiga oid foto materiallar, reproduksiyalar.

3.Minatyura san’ati mehnat sharoiti tuShurilgan foto repraduksiyalar.

4.Video proektor xonasi va minatyura ustalari tomonidan ishlangan san’at namunalari.

5.Har xil mavzuda kechalar tashkil qilinganda milliy an’analarga xos muxit, soxa bezagi, shirmalar bajarish.

Bu qilinadigan ijod burchagi bolar ko‘z o‘ngida gavdalanishi ko‘plab bilimlar manbaiga ega bo‘lishlari uchun boshlang‘ich bosqich deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.I.Karimov. “Barkamol avlod –O‘zbekiston taraqiyotining poydevori“. Toshkent. 1997 yil

2.I.Karimov. “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” .Toshkent 2008 yil

3.O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoev. Ta’lim to‘g‘risidagi qarorlari.

4.P.A. Goncherova "Buxoro zardo‘zligi" G‘. G‘ulom nashr T-1986 y

5.M.A. Bikjanova Yuvelirnoe isskustvo O‘zbekistana 1949 yil qo‘lyozma Tarix instituti №125

6.G.A. Pugachonkova, L.I. Rempel. Vudayumiysya pamyatniki izobrazitelnogo iskusstvo O‘zbekistana. Tashkent-1960 y.

7.M.K. Raximov. Xudojestvennaya keramika O‘zbekistana. T.-1962 g.

8.A.L. Jadova Sovremenaaya keramika O‘zbekistana na M. - 1963 g.

9.M.A. So‘qolova Usto Umarqul Juraqulov jurnal "Dekorativnoe Iskustvo" 1959 g.

10.A.S. Morozova Mashinnaya vbishivka T. - 1960 g.

11.N.A. Avezova. Tashkentskaya rezba po derevu T. - 1961 g.

12.Notkin. Buxarskaya rezba po ganchu T. - 1962 g.

13.Q. Qosimov. Naqqoshlik T. - 1982 y.

14.S. Bulatov. O‘zbekiston xalq amaliy san'ati. Toshkent 1991 yil

15.L.I. Rempel. Arxitekturnbiy ornament O‘zbekistana. M. - 1960 g.

16.«San'at» jurnali 1978-2006 yillar.

17.Axlog va odobga oid hadis namunalari.- Toshkent: Fan,1991.

18.Bulatov S.S. Ganchkorlik va amaliy san’at yogoch o‘ymakorligiga oid adabiyotlarning izohli lugat.- Toshkent: Mehnat,1991y.

19.Nabiyev M. RangShunoslik.- Toshkent: O‘gituvchi,1995 y.

20.Gurbonov T. Odobnoma.- Toshkent: O‘gituvchi, 1991 y.

21.G‘ulomov S.S., Bulatov S.S. SHargona “Usta-shogird” odobi. O‘zROO‘MTV o‘quv adabiyotlari, jurnal va byo‘lletenlarni nashrga tayyorlash markazi, 2000.

22.www. n.b.g.t. intal.o'z.
23. S.Bulatov . "Minatyura san'ati " Toshkent."O'qituvchi", 1990yil
24.N.Oydinov. O'zbekiston xalqlari san'ati tarixi. (dastur) Toshkent. 1993yil
25. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati mashg'ulotlari metodikasi. O'quv qo'llanma.Guliston Davlat Univesiteti.2003 yil
26. P.SH.Zohidov. Zeb ichra ziynat. Toshkent. 1985 yil
27. R.Xasanov. Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarini takommillashtirish yo'llari. Toshkent."O'qituvchi", 1986 yil.
28. I.Azimov "O'zbekiston naqShu –nigoralari. . Toshkent. 1987 yil.

Mavzuga doir internet sahifalari

http:www.manus.baikal.ru/rus/es21.ntm
http:www.rubricon.com/artp 1.asp
http://www.arthistoru.ru/
http://art.rin.ru/
http://visaginart.narod.ru/visaginart.htm